KERESZTÉNY MAGVETŐ.

XXXIII. évf. 1898. November—December. 6-ik füzet.

Hát a biblia?

Armstrong könyvéből.[1]

. . . . Én egészen más utat követtem a bizonyitásban, mint a melyet a keresztény hit védői rendesen követnek. S talán a hit ama védelmezői közül sokan kárhoztatni is fogják e könyvet, mint hiábavaló bölcselkedést, mely az emberi ész kétséges képzelmeit állitja a héber és keresztény iratokban egyszer mindenkorra megállitott bizonyosságok helyébe. Kétségtelenül ily magatartást követne a jeles és tudós vitatkozó, Gladstone, ki „Tanulmányok" czim alatt nem rég adott ki egy könyvet a hires Butler püspök iratairól. Mert Gladstone ugy veszi a Butler könyvét, mint a szent bibliát, a keresztény egyháznak az apostoli és niceai hitvallásokban és egyébütt ünnepélyesen kimondott egyetemes nyilatkozataival együtt, mint bármely vallásos vizsgálódásnak a kiinduló pontját. Ezek és csak is

[1] *Isten és lélek.* Tanulmány a vallás eredeti alapjáról. Irta *Armstrong A. Richard.* Forditotta *Péterfi Dénes.* Kolozsvár, 1898. Ajtay K. Albert könyvnyomdája. — E könyvet, mely ezelőtt pár héttel jelent meg, szives volt ismertetni a „Prot. Szemle" is (1898. évf. 9. fűz. 566—568 ll.). Ez ismertetés V. F.-től a következő sorokkal végződik:

„A végső pontban (Hát a biblia?" czimmel) Armstrong a saját naturalista álláspontját védi a kijelentéshivő supranaturalistákéval s közelebről Gladstone-nal szembe. „A mi nézetünk szerint — mondja egyik helyen — a vallásos hit alapja és legfőbb itélőszéke az ész, a lelkiismeret és az Istennek a lélekre való közvetlen hatása. Amazok hite szerínt a vallásos hit egyetlen biztos alapja az isteni kijelentésben van, melyet ama könyvek gyüjteménye foglal magában, melyet bibliának nevezünk". (179. l.) „Nekünk az az álláspontunk, hogy nem az ész és a lelkiismeret bizonyitandók a biblia állitásai által, hanem a biblia állitásai az ész és lelkiismeret által". (183. l.) Ennél nagyobb és messzehatóbb eltérés alapvető elvekben alig lehetséges. Ez az eltérés a naturalismus és a supranaturalismus elvi ellentéte, mely Armstrong philosophiai álláspontját az evangeliumi egyházak kijelentésen nyugvó hit- és meggyőződés világától elválasztja. Könyve nem is alkalmas arra, hogy szilárditsa és mélyitse a keresztyén hitet (? !), hanem csak ugy tekinthető, mint az újból feltámadt naturalismusnak erőteljes reactiója az agnosticismus ellen, mely utóbbi gondolkozásmód a jelenkori angol bölcselők egy részén Spencer Herbert hatása alatt elhatalmasodott. Ennek a modern naturalismusnak nagyon is az elevenjébe vág az agnosticismus ama vezérelve, hogy természetes tehetségeink az érzékfeletti világról semmi megbizható ismeretet nem nyujtanak. Nagyon érthető tehát, ha azok, a kik

ezek a bizonyosság és szilárd alap, melyen az ember a tévedés félelme nélkül megvetheti lábát; mig az ész használatát a hitelesitett téren kivül, vagy oly gondolatok megengedését, melyek nincsenek szövegen vagy hitvalláson alapitva, ugy tekinti, mint legjobb esetben is veszélyes foglalkozást, és mint olyat, melynek eredményeit mindig a bibliával vagy a hivatalos imakönyvvel való öszszehasonlitás által kell szigoru próbára tenni.

Az álláspont, melyet Gladstone és egy csomó kevésbé neves ember elfoglal, az, hogy a szentiratokban (mellőzve az egyháznak későbbi nyilatkozatait) Isten egyszer mindenkorra kijelentette nékünk a vallási igazságot abban a mértékben, a milyenben nekünk ismerni illő, és azonkivül bármely okoskodás csak ugy jogosult, ha kész magát minden ponton alávetni annak, hogy e legfőbb tekintélyre vonatkozás által korlátoztassék, javittassék és esetleg kárhoztattassék.

Az ily gondolkozók szerint egy tan is, mely más alapokon nyugszik, nem igényelhet ugyan oly bizonyosságot, vagy nem foglalhat el ugyanoly helyet, mint a szentirás valamely lapjára alapitott tanok. Ezekre isteni pecsét van nyomva, melylyel egy világi bölcselőnek a nyilatkozata vagy egy nem igazolt theologusnak iratai nincsenek ellátva.

Igy Gladstone mint minden kétségen felüli tényt állitja, hogy

Armstronggal egyetértve a vallás valódi alapját és forrását csupán a mi természetes tehetségeinkben látják, következetes irodalmi harczot folytatnak, az ő alapelvök létjogosultságát gyökerében támadó és tagadó agnosticismus ellen. De ugy a Spencer agnosticismusát, mint az Armstrong naturalismusát ismét elsöpri az idő, hogy ismét annál fényesebben ragyogjon a Krisztus evangeliumának ember- és természetfölötti fényessége".

Addig is azonban, mig az történnék, hogy az Armstrong irányát elsöpörné az idő, hadd álljon itt könyvéből a kérdéses fejezet és beszéljen az magáért.

Két dolgot meg kell itt jegyeznünk. Az egyik az, hogy az agnosticismus ellen nemcsak Armstrong és a vele egyetértők folytatnak irodalmi harczot, hanem *más egyházbeli* vallásos gondolkozók is, a mint azt a „Prot. Szemle" előbbi füzete is bizonyitja, hol az Argylli herczegnek a vallás érdekében irt müveiről szól és neki elismeréssel adózik, hogy „serkent megismerni a tudomány *„megismerhetetlen"*-jét" és másfelől kiemeli azt is, hogy „nem fogadja el vakon a szentirás vagy a hitvallásos könyvek tanitását", hanem csak azt, a mit a *„józan észszel* s a tudományos kutatások eredményeivel egyező igazságnak" ismert föl. (Prot. Szemle 8. füz. 470. l.) — A másik az, hogy Armstrong iránya a Krisztus evangeliumával nem ellentétes, hanem csakis az orthodoxiának arról való nézetével, melyet — hogyha már elsöprésről van szó — sokkal inkább elseperhet az idő, hogy annál fényesebben ragyogjon az emberi lelkekben az istenfiuság evangeliumának fényessége.

„a mi Urunk prédikált bizonyos testnélküli szellemeknek, és hogy e szellemek azoknak az embereknek a lelkei voltak, kik Noeh idejében engedetlenkedtek“, és ebben az eseményben egy meszszeható bizonyitékot lát, azon a bizonyosság alapon, hogy ez az állitás Péter apostol ugynevezett első levelében előfordul. De komolyan megpirongatja azokat, — köztük Tennysont — kik az Isten jellemének átalános szemléletéből arra következtetnek, hogy Isten végül minden gyermekeinek lelkét magához fogadja, mert az Uj szövetségben nincs egy hely se, mely erről biztositna.

Igy tehát e kitünő férfinak és egy sereg kisebb irónak az álláspontja ez: Bármi legyen a szentirásban megállapitva, feltétlenül el kell fogadni, mert a szentirás isteni kijelentés; a mi nincs megállapitva a szentirásban, csupán emberi bölcselkedés, és hogyha a szentirás bármely helyével összeférhetlen, könyörtelenül vissza kell vetni, akárminő okok is támogatnák föntartását. Ennélfogva a valódi vallásos ismeretnek egyetlen alapja a biblia, s némelyek hozzáteszik: a szervezett egyház tekintélyi nyilatkozataival együtt.

E nézet teljes ellentéte annak, melyet én védek s mely az, hogy vallásos hitünk saját velünk született tehetségeinken alapul. A mi nézetünk szerint tehát a vallásos hit alapja és legfőbb itélőszéke az ész, a lelkiismeret és az Istennek a lélekre való közvetlen hatása. Amazok nézete szerint, a vallásos hitre az egyetlen biztos alap az isteni kijelentésben van, melyet az a külön könyv, vagy könyvek gyüjteménye foglal magában, melyet bibliának nevezünk.

Ennél nagyobb és meszszehatóbb eltérés alapvető elvekben nem lehet. Mit mondjunk e nagy igényre, melylyel a héber és keresztény iratokat illetőleg állanak elő, — e nagy igényre, hogy emez iratok magasabban állnak észnél, lelkiismeretnél és hogy azok legfőbb tekintély az Istenről, emberről és az örök életről való hitre nézve?

Egy dolgot bizonyára nem hallgathatunk el, mely e rendkivüli igényre teljesen végzetesnek látszik. És ez az: Az igényt magát, ha egyáltalán lehet, csakis ama tehetségek használata által lehet megállapitani, melyeket szerintük ez az isteni kijelentés felülmul. Hogyha nem biznak első sorban okoskodó tehetségünkben, akkor nem bizhatnak, hogy a keresztény iratok számára ezt a rendkivüli igényt megállapithassák. Ha még igaz lenne is, hogy ez iratok a vallási igazságnak csalhatatlan kijelentése, csak ugy lehetne ezt megbizonyitani, ha hosszas bizonyitással azt kimutatnák, ha bizonyitá-

sukban kiterjednének a részletekre, a tudásnak rengeteg tömegével rendelkezve. Az emberek nagy részének, egyes kiváló tudósokat kivéve, egyszerüen el kell fogadni az irás állitott tekintélyét — a mások szavára, kiknek tudománya és okoskodása megbirálására semmi lehető eszközzel nem rendelkeznek. De ez értelmi öngyilkosság; — és látva, hogy Isten mindenikünknek észt és lelkiismeretet adott az övéből, ezeket megkötve és elhallgattatva átengedni mások rendelkezésének, kik tekintélyükről nem adhatnak semmi biztositékot, ez oly árulásnak látszanék, a milyet csak képzelni lehet.

Nézzük csak egy pillanatra, hogy mennyi vitás természetű hypothesist kell Gladstonenak megengedettnek venni, mielőtt saját theologiai bizonyitékát felépithetné ama tételek alapján, hogy a mi „Urunk prédikált bizonyos testnélküli szellemeknek és hogy ezek a szellemek azoknak az embereknek a lelkei voltak, kik Noeh idejében engedetlenkedtek". A szöveg, melyre ez alapitva van, igy hangzik: „Elmenvén, a lelkeknek is, melyek vannak a tömlöczben, prédikált; kik régen engedetlenek valának, mikor az Istennek türése egyszer Noeh idejében várja vala őket, mikor a bárka készittetnék, melyben kevés (azaz nyolcz) lelkek tartattak meg az özönvizben".

Gladstonenak fel kell vennie (és örömmel teszi), 1. hogy e levél Péter apostoltól származik; 2. hogy az apostol ihletés alatt irt, mi pontosságát a tény minden körülményeire nézve biztositja; 3. hogy az idézett hely e levélnek mindig alkotó részét tette; 4. hogy ezért jogosan foglal helyet a canonicus iratokban; 5. hogy az egyház joggal magyarázza a „tömlöczöt" „pokolnak", melyben az elkárhozottak lelkei testnélküli állapotban fenmaradnak; 6. hogy a vizözön története, úgy a mint az ó-szövetségben van elbeszélve, valóban pontos; 7. hogy a világ egész népességéből csak nyolcz lélek mentetett meg az vizözönből.

Mindezeket a felvételeket el kell fogadni, mielőtt csak egy lépést is tehetnénk Gladstonenal. De e felvételek közül a legtöbbre a tudós és tudományos emberek megoszolnak — a véleménynek az ellenkező oldal felé való folyton növekvő sulyával. S még e mellé mindenik helyre nézve, a melyre Gladstone épithet, a hypothesiseknek egy hasonló sora következik, melyeknek a jogosultságát csakis tudós ember itélheti meg. Mily szánandó helyzetben fogja magát érezni egy tanulatlan ember, ha Gladstone vezetését követi! Az Istenben való hitnek, reménynek és bizalomnak, a vallás áldott életének várakoznia kell, mig a tudósok mindezeket a dolgokat

elhatározzák, és a fennálló nézletiránynyal ellenkezőleg is határoznak, és meggyőzik a tanulatlant az ő határozatuk tekintélyéről.

A vallásnak nagy tényei: az Isten hatalma, bölcsesége és jósága, az emberi és isteni szellem közti közlekedés valósága, s a jónak a rossz feletti diadalmas ereje. Ezek az igazságok ugy vannak adva, hogy saját értelmünkből és tapasztalatunkból ismerjük meg. Elmozditani azokat arról a természetes alapról, melyre Isten helyezte és arra az elméletre tenni fel, hogy ama könyvek, melyeket ezelőtt másfél, vagy harmadfél ezer esztendővel irtak és ezelőtt másfél ezer esztendővel bizonyos számu egyházi férfiak kiválogattak, az emberiség többi irodalmának kizárásával — tartalmazzák és alkotják az egyedüli tekintélyes isteni kijelentést, éppen oly esztelen dolog lenne, mint felásni a nagy pyramist a szikla-alapról, melyen hétezer év óta nyugoszik, és áttenni, tetején egyensulyozva, ama vékony és gyönge pálmák valamelyikének ágaira, melyek a puszta és Nilus közt emelik fel sudar szép alakjukat. Azt a tant, hogy a biblia és csakis az foglalja magában az Isten kijelentését, azért találták fel, hogy biztossá tegyék a vallásos hitet; tényleg azonban e tan a hitet valódi és széles alapjától elszakitja, hogy áttegye kétes erősségü felvételek lazán épitett vékony tornyára, melyet csak a tudós birálhat meg, s melyet a legtöbb határozottan viszszavet.

El kell fogadnunk tehát azt az álláspontot, hogy nem az ész és lelkiismeret bizonyitandók a biblia állitásai által, hanem a biblia állitásai az ész és lelkiismeret által.

El kell-e hát kérelhetlenül vetni a bibliát, melyhez oly sok szent emlékezet füződik, melyet fajunk legjobbjainak és legnemesebbjeinek, az emberek nagy seregeinek rokonszenve és tisztelete környez, el kell-e vetni a bibliát, mint oly irodalmat, melynek igényei jogosulatlanok, mint oly iratot, melynek a felvilágosult vallásos emberre nincs semmi értéke? Távolról se gondolom ezt. Volt egy idő az emberi gondolkozás történelmében, midőn Aristoteles iratait csaknem ugy vették, mint az értelem bibliáját. Elég volt rámutatni, hogy ezt és ezt a bölcselmi elméletet Aristoteles állitotta fel, és már azonnal jogosultnak tekintették. De mintegy négyszáz esztendővel ezelőtt a tanultság uj világánál az emberek kezdették érezni, hogy bármi nagy legyen is Aristoteles, nem csalhatatlan, s hogy ő rendkivüli erővel és szellemmel csak azt az okoskodó tehetségét használta, melylyel Isten az emberek fiait átalán felruházta, és hogyha valaki egy aristotelesi tant elfogad, ez nemcsak azért

van, mert Aristoteles állitotta fel, hanem mert az okoskodás és vizsgálat próbáját kiállja. Félre tették-e azért az emberek Aristotelest? Ellenkezőleg, érettebb értelemmel tanulmányozták azután, és az ő iratai benső értéküknél fogva, a józan bölcseségnél, a bámulatos rendszernél, s az emberi természetre és a világra való csodás tekintetnél fogva, megtartották mind e mai napig a gondolat birodalmában klassicus voltukat; elválaszthatatlanul vannak bészőve minden legjobb és legbölcsebb okoskodásba, benne vannak a tömeg napi gondolkozásában, benne azokéban, kik talán sohasem is hallottak Aristoteles nevéről, és az újkori Európa szelleméneк szabályozását és nevelését elősegitették.

És hasonlóan az a valóban bámulatos irodalom, melyet bibliának nevezünk, habár többé nem ugy közeledünk ahoz, mint az isteni igazság csalhatatlan kincses házához, mégis benne van a mi hitünk és bizodalmunk épületében, táplálja és szabályozza szellemi életünket, éltet drága nagy igazságokat és reményeket, melyek sohase fejeztettek ki magasztosabban és ama mély igazságokat inkább érintve, melyeket Isten lelkünkbe irt. A régi görög történet, a Pygmalion története, nekem ugy tetszik, hogy a legjobb képét adja a különbségnek, mely a között a mód között van, melyen a biblia a régi nézet szerint hat az az emberekre és a között a mód között, melyen az az új felfogás szerint érinti szivünket. Emlékeznek, hogy Pygmalion egy márvány nőiszobrot alkotott. Alakja szép és fönséges volt, de élet nem volt benne. Ekkor imájára a szobor leszállt alapjáról, megelevenedett egy élő nő minden melegével és szeretetreméltóságával, és egy nő szive vert kebelében. Igy a biblia is valóban leszállt arról a magaslatról, melyen állott, de nem azért, hogy veszitsen a tiszteletből, hanem hogy élővé legyen a mi emberiségünk életével és velünk együtt legyen, s napi életünkben vigasztaljon és ihlessen.

Nyissanak fel egy oly kötetet, mint a Moncure Conway „Szent mondások“ kötete, vagy Coupland minden nemzet szentirataiból vett helyek újabb gyüjteménye. Olvassák e lapokat. Nagy gazdagságát találják a hindu, parsi, chinai, arab és más szent könyvekből vett szép mondásoknak. De a mi figyelmüket megragadja és szivükre hat, azok a héber és keresztény mondások. Mert e népnek volt, mely közt ez irodalom keletkezett, vallási szelleme; és nincs a többi irodalomban avval egyenlő, vagy ahoz hasonló, mint a későbbi Ezsaiás magasztos diadalmi énekei, Mikeás erkölcsi tüze,

a zsoltárok némelyikének angyali dicsérete, mint Pálnak nemes védőbeszédei és mint mindenek felett Jézusnak, a mesternek boldogság igéi és példázatai.

De a feltétel arra nézve, hogy mi a biblia értékét helyesen tudjuk megbecsülni, hogy engedjük, hogy foglaljon helyet a világ más irodalma közt, hogy ne zárjuk, ne különitsük el azt, vagy semmi különös uton ne őrizzük. Mikor betegeket látogattam és kérdeztem, hogy melyik részéből olvassak a bibliának, némelykor azt a feleletet kaptam, hogy az mind egyformán jó. Ez bálványimádás és nem megbecsülés. Izrael királyainak történetei csak nem egyenlők a huszonharmadik zsoltárral, vagy Ezsiás nagyszerü negyvenedik fejezetével, sem Ananiás és Sapphira története Pál Athenaeben tartott nagy beszédével vagy a szeretetről való fönséges leirásával. Izrael nagy irodalmát oda kell állitanunk az emberi szellem más legnemesebb termékei, a Homeros, Plato, Dante, Shakespeare, Milton, Tennyson iratai közzé. Némely helyek ezekben tizszerte becsesebbek, mint a bibliában foglalt némely dolgok. De a biblia egészben becsesebb, mint mindezek együttvéve. Vegyenek el az utból minden mesterséges akadályt, és az ó és uj szövetségi iratoknak hatalma az emberek szive és lelkiismerete felett győzelmesen fogja megbizonyitani magát, bármi legyen az ő ihletés-tanuk és theologiai tekintélyelméletük.

És hogyha a biblia helyes megbecsülésére lényeges e szabadság, még sokkal inkább az ama központi és transcendens személyiségre nézve, kiben az a legmagasabb fénypontra jut. A kik leginkább veszélyeztették, hogy a Názárethi Jézus az emberek rokonszenvében és tiszteletében emelkedjék, ezek azok, a kik az ő természetéről való theologiai meghatározásokra fektették a fősulyt.

Jelenben némely evangelicus körökben egy mozgalom mutatkozik, mely elismerve azt, hogy az egész biblia nem szolgálhat tovább a vallásos hit alapjául, arra törekszik, hogy ezt a feladatot a Jézus Krisztus szavaira vigye át minden feltétel nélkül. Egy iró se védte hatályosabban ez álláspontot, mint Dr. Watson János — vagy ismertebb nevén, Jan Maclaren — a „Mester szelleméről" irt tanulmányában. Az ily irók feledni látszanak valóban, hogy Jézusnak tényleges szavait nem tartották fenn számunkra korabeli emlékek és hogy magukat az evangeliumokat is éppen ugy birálat alá kell vetni, mint a többi bibliai okmányokat; úgy hogy bajos lenne Jézus mondásainak sorozatát teljes és kétségbevonhatatlan bizonyossággal

összeállitani, a mire pedig szükség volna, ha azokat vallásos hitünk egyedüli alapjául akarjuk tenni. De e nehézséget elhagyva, nékünk inkább azt kell hangsulyoznunk, hogy a Jézus szép mondásainak tekintélye tényleg azon a viszszhangon alapszik, melyet erkölcsi és szellemi természetünkben keltenek, és hogy erkölcsi és szellemi természetünk tekintélye nem alapszik a Jézus mondásain. Hogy igy beszéljünk, ezt az Isten iránti hüség kivánja tőlünk; és ez bizonyára nem foglal magában tiszteletlenséget a bámulatos emberfia iránt. Jézus kitünőleg ember az emberek között. Mint ember az emberek közt, igy fogva fel őt, lesz az ő erkölcsi és szellemi hatalma transcendens. Hozzák le Mária fiát embertársainak milliói közzé. Hadd találja meg helyét a világ hősei, prófétái, vértanui és szentjei közt. Nem kell őt félteni. Hadd jőjjön közel hozzánk, hadd lássuk őt szemtől szembe, hadd fogjunk kezet vele. Beszéljünk vele az uton, essünk térdre a hegyoldalon, járjunk a sokaság között, halljuk vigasztalását az elfáradtakhoz és megterheltettekhez, kisérjük végül figyelemmel a Gethsemane árnyain és a sötét Golgothán, nem kell őt félteni, gondolatunk, képzeletünk, érzelmünk, életünk felett csakis hatalmát fogja megbizonyitni.

A vallásos élet az az élet, melyben az ember Istent megismeri, mint mindenütt jelenlevő Atyát, hallja a lelkiismeretben az ő élő szavát és annak engedelmeskedik és az imában vele benső közösséget tart. De bár ez élet mindnyájunk előtt nyitva van, mégis az Isten jelenlétének érzete bennünk könnyen halványodik, és az emberi dolgok zajában a Mennyei Atyával való érintkezésünk sokszor meglazul. Ekkor aztán kimondhatatlan segitség szemünket felemelni és a nagy Mesterre nézni, vagy az ő szelid ajakáról folyó igéket hallgatni. Mert ekkor látjuk és ismerjük meg az ember gyermekének Istennel való életét a legteljesebb megvalósitásban. Nem azért hiszem én, mert Jézus mondotta, hogy az örökkévaló Isten az én Mennyei Atyám, hanem mert az Isten mondja azt nékem az elragadtatás, a benső közösség óráiban. De mikor elvesztem az életben az utat és szellemi látásom gyöngesége miatt nem tudom, hogy hogyan kell, hogy az Isten gyermeke az élet e harczában és küzdelmeiben magát viselje, ekkor ha felnézek Jézusra, megtalálom nehéz helyzetemre a feleletet és szivem megismeri őt, mint azt a testvéremet, ki mindazok között, a kiket valaha ismertem, leginkább segit engem és a legigazabb uton vezet.

Péterfi Dénes.

Szellemünk képviselői a Millenium századában.

VI. A dézsfalvi Simonok.

Családi neve is keresztnév lévén, székely eredetre mutat. Elő-nevök pedig egy községre mutat, mely ott a Kisküküllő partján mintegy központja annak az unitárus falucsoportnak, melynek magyar elemét megmentette a beolvadástól.

Előadásunk keretében, mely az 1718-iki katastrofáig nyúlik fel, a családból *Simon Mihály* jelenik meg, ki 1711-ben udvari tanácsos és registrator. Stasitzki Ákos a lengyel bochniai sóbányák igazgatója, hihetőleg azon visszaemlékezésből, hogy Erdély az 1660-ban kiüldözött lengyel unitárusokat befogadta, 10,000 tallért hagyományozott az erdélyi magyar és lengyel unitáriusoknak, Stasiczki János, mint utód, ez évben fizette le Simon Mihály kezébe. Az 1713-iki országgyűlés consiliáriusnak választja, viszszajő Bécsből. A mint a katastrofa bekövetkezett, az 1718 apr. 8-iki vásárhelyi conventiculum az akkor nevezett hét főcurator egyikének őt nevezte. Mit 1723 nov. 28-án bekövetkezett haláláig viselt. S itt fenmarad a kérdés, hogy ő volt-e az a Simon Mihály, kit Zsukinál 1741-ről emlitek.

Bekövetkezett a szomoru korszak, melyben részünkre többé országos tiszti állás sem juttatott, s már csak ős fészkökre voltak szoritva: Simon *János* 1732-től 1735-ig szintén a még mind hét főgondnokok egyike. Jelzi, hogy a család mily előkelő helyet foglalt el közöttünk, s jelzi, hogy azon családok közé tartoztak, kik fenmaradásunk ügyében nagy áldozatokat hoztak.

A mint a türelmi patens az országos tisztségek sorozatát nekünk is megnyitotta s 1790-ben a főkormányszék Szebenből Kolozsvárra futott a török elől: ugy látszik a Simonok Kolozsvárt mint főkormányszéki hivatalnokok, központunkon kezdenek szerepelni. Simon *Kristóf* és *György* 1796-ban consistorok, Kristóf az azon évi országos Schematismusban kolozsköri gondnok, mit 1808-ban bekövetkezett haláláig viselt. Mint olvasom, bizonyos összeget hagyományozott.

Szerepöket Simon *János* veszi át, ki a század elején a kolozsvári képviselőtanács minden gyülésén jelen van. Az 1818-iki Schematismusban mint kolozsköri gondnok van feltüntetve. Alkalmasint utolsó sarja a családnak Simon *Anna*, Toroczkai Lajosné, kit Toroczkó-Szentgyörgyörgyön mint matronát láttam a harminczas évek közepén, mint tordai legátus. Kristóf „maradékának" iratik.

VII. Az ürmösi Maurerek.

Szepességből beszármazott család. Mindjárt a beszármazó Mihály P. Horváth leányt vesz nőül. I. Rákóczi György udvari embere, mint ilyen 1642-ben az Erdővidékén fekvő Ürmöst kapja adományba. Országos követ lett a portánál, de mert utasitásánál a portának többet igért, kegyvesztett lett, s a morvaországi táborozásból hazajövet, 1646-ban magát főbe lőtte.. Fia, szintén Mihály, terjedelmes családot alapit, mely korunkig az unitárius nagy családokkal, s a Zsuki, Simén, Toroczkai, Daniel, Szentiványi, a Nemes és Toldi grófi családokkal összeházasodva jött le korunkra.

A mult század elejéig még az egész család osztja vallásunk küzdelmeit: a fejedelmi kor letüntével egy része kivált közülünk. Az akkori felsőfejérmegyei kör élén látjuk őket, melynek köri gondnoksága a családban mintegy fiuról fiura szállt. Ott éltek az Olt rónájára, Erdővidékre lenéző Ürmösön, mint szellemünk kitett őrszemei, egy völgyben a vargyasi Danielekkel, nagyajtai Donáthok és Henterekkel, kik Erdővidék virágzó egyházközségeit nekünk megtartották. Ezt a nekünk becses völgyet, hol Farkas Sándor, Kriza János, Kovács István jeleseink születtek.

A mult század elején, az 1709-iki országgyülés M. *Gábort* deputatusnak választja a királyhoz. M. *Ferencz* 1713-ban királyi táblai ülnök. Katastrofánk beütése óta hiven ott állanak patronusaink első sorában: de csak annyit látok, hogy az 1792-iki vagyonösszeirás Maurer-fundatiot emlit. De tanusitja az, hogy mint nagybirtokosok nemcsak köri, de egyszersmind főgondnoki állással is megtiszteltettek.

Maurer *Sámuelt* 1777 január 14-én egyik főgondnokunknak választják, 1786-ban történt haláláig viselte.

Maurer *László* József császár rendszere következtében 1784 és 86-ban zsinatainkon a főkormányszék képviselője, kir. biztosa. Elődé halálával 1786 jun. 20-án P. Horváth Ferencz főgondnok

társának választják, de a halál, Beneczédi lajstroma szerint, csak 1788-ig engedte viselni.

De ugy nézem az a M. *László,* kinek neje Simén leány, ki mint gondnok 1790 tájt nagyban segiti az ürmösi templom épitését, s az 1798-iki főtanácsi jegyzőkönyvben főgondnoknak iratik, ugyanaz a M. László.

M. *András* 1794-ben felsőfejérmegyei köri gondnok.

M. *Sándor* az 1801-iki főtanácsunkban sógora, P. Horváth Ferencz főgondnoki helyettese. 1718-ban felsőfejérmegyei gondnok.

M. *Károly,* a László fia († 1863) előnyösen ismert egyéniség, királyi táblai ülnök, a Tábla közelében a nyárádmenti szentlászlói birtokán él. 1811-ben lett consistor, ifj. Daniel Elekkel egyszerre esketik fel; 1814-ben felsőfejéri gondnok lett. Neje gróf Toldi leány, kitől *Károly* fia a negyvenes években élte gyermekkorát. De miként az én tanulótársam *István,* a Maurer Sándor unokája, nem folytatták a családot.

L. Szalárdi Krónikája 219. l. Erdély nev. családai 181. l.

VIII. A toroczkó-szentgyörgyi Toroczkaiak.

Egy érdekes család, mely ott Erdély szélén, a nyugoti havasok aljában, egy völgyet nyert és tartott meg az unitarismus eszmének, melyre maig is, mint drága-gyöngytermő szigetre szoktunk tekinteni; két bányahelységet, vasbányászatunk ősfészkét, melynek poetikus népe nemzeti vérét, ősi öltözékét, az unitárismus szellemét, háztartása, erkölcse tisztaságában a legépebben tartotta meg; kikre, mint Erdély legpallérozottabb népelemére, büszkeséggel tekintünk, s kiket valamennyi utazó angol, amerikai hitrokonunk nem mulaszt el látogatásával megtisztelni. S ez az érdem, ez a megtiszteltetés egyszersmind a Toroczkai családot is illeti, kik ott e szélső bástyánkon a vezérletet biztositották.

Ős család az Árpádok korából. Mint a Székelykövön feküdt vár urai, hajdan alvajdaságot viseltek. Már kőszáli lakásuknál fogva a szabad lég urai. A Zsukiakkal ők is ott vannak Mátyás király alatt, 1467-ben, abban a mozgalomban, mely a husszita vallás Erdélybe beindulása alkalmából keletkezett, melynek elnyomására Mátyás király személyesen lejött, azt szétverte, többeket fej- és vagyonvesztés büntetésével sujtott. Toroczkai Ilyés is részt vett. Hogy mi történt vele, csak a későbbiekből látjuk, abból az okmányból, mely

elbeszéli, hogy T. Ilyés notáján a toroczkai uradalmat Mátyás Csupor Mihály vajdának adományozta volt. Annak defectusán 1474 mart. 13-án butyini Kis János és klopsiti Horváth Jánosnak tovább adományozza; de Ilyés fiai, László és Ferencz ellentmondanak. Ferencz uj donatiót vesz, miből következtethetjük, hogy a család a Mátyás király alatti forradalomba, jószágaira nézt, nem romlott belé. A reformatio lépesőin az unitarismus kötelékébe jutottak. A mult század elején beütött katastrófánknál még velünk voltak. Azonban egyik ág 1745-ben bárói, a másik 1757-ben grófi rangra emeltetett, kiváltak tőlünk. Mig egy ág, magasabb rang után nem kapkodva, maig is hivünk maradt.

E család részünkre azon a vidéken elejétől egész missiót teljesit. Alig alakultunk meg, a Toroczkai család, mint a völgy földes ura, iskolát alapít, mely 1595-től már elögymnasium, melynek rektorait, első rektorától Csanádi Páltól, korunkig szakadatlanul ismerjük. A szép nők és szálas férfiak hazája csak ugy termette a nagy főket, particulája a növendékekben és rektorokban csak ugy ontotta a jeles papokat, espereseket, tanárokat, püspököket; s hogy a bőkezű család, mely ez iskolát alapitotta, a népet fentartására, használatára buzditotta, hogy mily örömmel nézte áldását, melyet statusunkra hozott, egyik bizonysága, hogy Toroczkó völgye Lázár és Kriza püspök, az esperes Kozmák, a Brassaiak, s gondolom, a Salák bölcsője lett.

A család velünk szenvedte át a mult század üldözését. Ott látjuk az elől küzdő, egymásközt házasodni szerető nagy családaink, a patronusok, kegyes adományozók sorában. Toroczkai *Ferenczné* Tordai Zsófia, Toroczkai Ágnes P. Horváth János özvegye járai és bikalati malomrészök szombati vámját a kolegyomnak adományozzák. Talán ez a *Ferencz* lehet, ki 1799-ben Jobbágyfalvára magának udvari papot kér, mi rendesen a szombati vámra volt fektetve.

Velünk szemben legkimagaslóbb alakjok a Tordai Zsófia fia, Toroczkai *Mihály*, kinek neje P. Horváth leány, ki az 1784-iki zsinatunkon a patronusok legátusa, 1787-ben a főkormányszék kir. biztosa, kit az 1789-iki zsinat P. Horváth Ferencz főgondnok társának választott, s mint ilyen, az 1795-iki zsinati főtanácsot vezette, s ez időben, melyben templomunk, kollegyumunk épült, főgondnokunk maradt 1802-ben bekövetkezett haláláig.

Mihály menye volt az a dézsfalvi Simon Anna, kit utolsó Simon-leánynak gondolok: ott élt toroczkó-szentgyörgyi kastélyában *László* fiával, kinek fia Venczel, guraszádi birtokán él. Abban a

szellemben, melyet Toroczkai *Lajos* képviselt tavaly, 1897-ben, az által, hogy a mint Brassai szemét behunyta, egy bizottság élére állott, mely a t.-szentgyörgyi papilakra, mint Brassai születési helyére, teljes ünnepélyességgel, melyen az akadémia is képviseltette magát, díszes emléktáblát tétetett.

L. Kőváry: Erdély nevezetesebb családai. 242 l. Szeredai: Nottic. Cap. Alb. 29. l. Kolozsv. Convent Transunpt. XII. 41. Nemz. Társ. 1832. I. 457. l. Keresztény Magvető 1892. 199 l.

IX. A felsődobófalvi Marothiak.

Marothi szerint, szokták volt visszavágni öregeink, a század elején, ha rosszul számitottunk. Marothy György debreczeni tanár Arithmétikájára hivatkoztak, mely a mult század első felétől a nemzet kézikönyve volt. Ez a szállóige kiveszett, de nem árt, ha mi a mi Marothink szerint gondolkodunk és számitunk.

A család udvarhelyszéki, betfalvi, alsó- és felsődobófalvinak is irják jegyzőkönyveink; ugy látszik, mindenikben volt birtokuk. Eredetök ismeretlen, de annál ismertebbek végsarjai. Ott kellett, hogy álljanak a katastrofánkra következett küzdelmekben. Székely Sándor vallásunk történetében (187 l.) 1745-ről fundatoraink között sorolja fel Marothi *Istvánt.*

Fia lehetett az a *Marothi István*, kit P. Horváth Ferencz József császár alatt főgondnoki helyetteskép küld magáért főtanácsunkra; s mert akkor királyi biztosok kiküldése mellett tanácskoztunk, kit a főkormányszék 1789-ben, mert nagy családainkat szokta volt megbizni, királyi biztosként jelentet meg. Ez jelzi családi tekintélyét.

Szerencsésen születni is szép, de még szebb a család nevét, becsűletét öregbiteni. A mi Marothi Istvánunk — bár fájdalom, életiratát nem birjuk — előttem egy fenkölt szellem, legnagyobb gondolkodók egyike. A nemzeti fejedelemség multával üldözni kezdenek: P. Horváth Ferencz megirja s 1701-ben kinyomatja I. Lipót üldözése ellenében Apologia Fratrum Unitariorum czimü, de magyar nyelven irt könyvét, melyben vallásunkat védelmezi. A Rákóczi forradalom után ki akarnak irtani: egyik nagy püspökünk Szentábrahámi Mária Terézia alatt megirja a Summa universae Theologiae Unitariorum czimü iratát, benne vallásunk hittételeit leirja, megvilágítja; vaskos egy kötet, kinyomtatására szegények vagyunk, de nem is szabad, csak

tankönyvünkké válik. Azonban benn jár József császár mint trónörökös 1773-ban, kérdezi a nála tisztelgő Agh István püspökünktől vallásunkat: a végeredmény, hogy trónraléptével kinyomatását megengedik, de most sincs pénz. Előáll Marothi István Dobófalváról: itt a nyomtatási költség, s a vaskos munka 1787-ben megjelent latinul s ezzel vallásunk alaprajza a világ elé került.

Nem lehetett már fiatal ember. A türelmi patens megjelenése után levegőben volt a kolozsvári kollegium kőépületre változtatása, de a Zsuki László nagy végrendelete még pecsét alatt: Marothi az 1792 januárban tartott főtanácsra a kollegyum számára 2000 frtot küld a püspökhöz s hozzá adja, hogy a Summa Universaeből bejövő pénz is a kollegyumé. Még azon év oct. 20-án már végrendeletet ír: befizetett adományát 10,000 frtra egésziti. Mi oly jókor jött, hogy az épitésre hozzá kellett nyulni, de idővel kötelességszerüleg visszapótolták.

A reá következett 1793-ik év elvitte s nemes családjának sora vele bezárult. De hogy mennyire érezzük fenkölt gondolkozása hatását, mutatja, hogy kegyeletünk 1797 julius 1-én tartott zsinatunkon inditványozza, hogy felette tartson a status emlékünnepet.

X. Az alsó-járai Pápaiak.

A tordai gymnasium protectorai.

Tordamegyei család, tordai és alsó-járai birtokosok. Fiai eszesek, képzettek, szabad szó szeretők. Korábban Torda város főbirái, majd megyei tisztek, országos követek. Pápai *Jánost*, ki külföldön is képezte magát, I. Rákóczi György a gyulafejérvári könyv- és levéltár rendezésével bizta meg. Mikor 1658-ban a török II. Rákóczi Györgyöt megrohanta, magát a könyv és levéltárral a templom egyik zugába befalaztatta, de a törökök reá rontottak, őt elhurczolták, az országos levéltárt, mit ugy féltett, felgyujtották. Pápai *Gáspár* és *János*, mint a kik törökül tudtak, Thököli és Rákóczi portára járó követei, kik aztán uraikkal számüzetésben haltak el. Pápai *Ferencz* gondnoka lehetett a tordai ekklézsiának, a midőn Virmont tábornok a tordai piaczi templomot 1721-ben elfoglalta s őt Kereszturi Sámuel lelkészszel együtt Szebenbe hurczoltatta.

Torda város elejétől fogva kiváló bástyája volt egyházunknak. Örökre fontos történelmi emléke, hogy itt tartatott az első unitárius zsinat 1566 martius 15-én, s hogy az itt tartott 1568-iki erdélyi

országgyülés nyilvánitotta az unitárius vallást bevett vallásnak. Az üldözések alatt is a legnépesebb ekklésiánk maradott. S mi kiválóságát biztositja, az a gymnasium.

Ez a gymnasium egyrészt a város, de nagyobbrészt Aranyosszék iskoláztatása ügyét szolgálja s ezáltal különös gondoskodásunk tárgya volt és marad. Aranyosszék még 1794-ben is a rectornak a 62 véka buzáját szolgáltatta. Keletkezését 1566-ra teszik s azóta mint algymnasium, melyből a tanulók bölcsészetre jöttek, szépen teljesitette hivatását s ebből a Pápaiaknak ki kell juttatnunk elismerésünket.

Pápai *István* 1746-ban torda-aranyosköri gondnok. Fiát, Pápai *Istvánt*, 1772-ben consistornak választották s a midőn 1778-ban elhatároztatott, hogy a kolozsvári és tordai iskolák az ekklésia felügyelete alól választott külön gondnokok felügyeletére bizatnak, a tordai gymnasium Pápai Istvánra bizatott, ki mint alispán halt el 1791-ben.

Pápai *Sándor* követte a gondnokságban. Neje bölöni Mikó Mária, a Mikók abrudbányai ágából. Mint özvegy halt el, 1828-ban, s az őt illető ingó és ingatlan javait a püspöki javadalmazás öregbitésére hagyományozta, miből 7722 frt jött be. A Pápai birtok a bágyoni Csegeziekre s a forradalomban szerepelt Pápai Lajosra szált, ki már nem hitrokonunk.

Az utolsó Pápai István s neje Gyulai Zsófia alapitványából a huszas években a nyári vizsga alkalmával 16 tanuló Papaianum czimen jutalmat kapott. Ott lakott a matrona az akkor kiskövesnek nevezett utcza patak parti házában; a tavaszi berki kirándulásainknál visszajövet a dob elhallgatott, a zászló meghajolt, s a harmonia három dallal tisztelte meg, mire kihajolt s éljeneztük.

Miként P. Sándorné, ugy P. Istvánné is 1828-ban halt el. P. Istvánné, Gyulai Zsófiai végrendeletében többek közt kiskövesutczai házát a tordai gymnasiumnak hagyományozta. Miként a Sándor ágánál, itt is defectus van, a rokonság itt is támad, egyezkedtek, s hogy visszaválthassák, Gálfi József a gymnasium gondnoka a háznak eladását hozza javaslatba, s a consistorium a 7287 frt becsüárban a családnak felajánlja. Átvették, tovább adták, mint Orbán Balázs is megjegyzi.

Ferencz fia lehetett *József*, a ki tanulótársunk, kinek József, István és Sándor fiai folytatják a családot.

L. Orbán Balázs: Torda város története. 253, 278—83 l. Székely Sándor: Az unitária vallás történetei 975 l.

XI. Az enlaki Salák.

Egy sebesen emelkedett, hamar kihalt család. Melynek minden tagja férfi szépség, talentomos agy, a munkásság, kötelességérzet, közügyszeretet atributumaival. Magasrangu tisztségekre emelkedtek, de azért humanusok. Köztünk a harminczas években irányadó férfiak.

Előnevök nem jelent uradalmat. Aféle székely predikatum, melyet minden szabad birtokos s igy nemesnek tekintett székely ember születéshelyéről vett: igy lettek enlakiak Udvarhelyszék egy kis falujáról, ott Korond felé. Törzsük, *Sala Mihály* pap, ki 1729-ben lett marosköri esperes.

Abban az időben csak ügyvéd és practectus lehetett a talentomos unitárius. Fia, Sala *Mihály* a jogi pályát választotta, ügyvéd lett, még pedig akkori hires ügyvédeink, Fülöp József, Sikó István között, ugy látszik, legkitünőbb, mert a mint a kilenczvenes évek beköszöntésével az alkotmányos térre visszazökkentünk, s unitáriusok részére is megnyiltak az országos sarkalatos állások, a királyi táblánál minket illető harmadik itélőmesterségre 1792-ben Salát választották. A kilenczvenes években épült kolozsvári templomunk, kollegyumunk, Sala Mihály az elsők között buzgólkodott. Az 1796-iki országos Schematismusban kollegyumunk egyik felügyelő gondnoka, mint ilyen, elnöke annak a bizottságnak, mely az akkor keletkező keresztúri gymnasium rendszabályát dolgozta. Majd 1813 május 9-én főgondnoksággal tiszteltetett meg. Statusunk e legmagasabb állásában hunyt el 1815-ben. Három derék fiat hagyott maga után.

Mind a három tekintélyes jogász. *Sámuel*, ki apja nyomdokába lép, a főkormányszéknél kezdi pályáját a század elején, akkor van szőnyegen a nemzeti szinészet megalapitása, a kolozsvári szinház épitésének uttörő munkája, országos bizottság vette kezébe; mint főkormányszéki fogalmazót őt nevezték ki és bizták meg a tollvivőséggel, mint fellendülésnek indult nyelvünk s irodalmunk barátját. Erdélyben 1811-től 34-ig nem volt országgyülés, nem volt alkotmányos országgyülési választás. Augustinovics 1834-ben itélőmesterből consuliariussá választatott, helyébe Sala Sámuel léptettetett. Mit 1839-ben bekövetkezett haláláig töltött be.

Másik két testvére közül: *Mihály* szintén a főkormányszéknél kezdi. Consistoriumainkban 1812-ben kezd megjelenni. Az 1837–38-iki országgyülés részünkről consiliariussá, a főkormányszék tizenkét

tanácsosa egyikévé választja. 1850-ben mint nőtlen halt el. A másik testvér, *Elek*, Kolozsmegye szolgálatában állt, hol főbiróságig vitte, mi akkor a vicispán előtt, a főispán után következett. Neje, Belényesi leány, családját utódokkal nem gyarapitva halt el 1857-ben.

Kiváló tisztviselők, de azért osztották a nemzet aspirátióit, felhozom, hogy a kolozsvári szinház országos kirovás, egyesek aláirásából s az akkori nagy családok páholy-megváltásából épült: a 41-ik számu páholyért a Salák fizették le az 1000 frtot. Hogy a harminczas évi szereplésekre világitsunk, mint iskolánk akkor magát kifejezte, a hiduteza vezetett. Ott laktak a Salák, a Pákeiek, a Szilveszter, Rediger, Fekete családoknak saját háza; a Salák képviselték a hazafias, de mérsékelt szellemet abban az időben, melyben Szentiványi Mihály, Fejér Márton csak szeretett volna kollegyumunk tanára lenni, s Brassai is csak nehezen törte át magát. Metternich vas keze miatt különben, akkor a liberalismus szárnypróbálgatása csak a főranguakat illette meg.

Csakis Sámuelnek, az itélőmesternek maradt utóda, Sala *Samu*, ki a forradalom előtt szintén a főkormányszéknél kezdett pályát, szintén szép férfi, rajongással az irodalom iránt De pályája megszakadt, bizonyos embergyülölettel szovátai birtokára vonult s ott végezte életét, zárta be családját 1892-ben.

L. Erdély nev. családai 220 l. Ferenczi Zoltán, A kolozsvári szinház története 273 l.

KŐVÁRY LÁSZLÓ.

Brassai, mint philosophus.

IV.

A materialismus.

A szenvedélyes Hegel-viták elnémultak. Letüntek a philosophiai érdeklődés általános középpontjából. Elhallgatott az egyezményes philosophia is. A hegelianismusnak csak egy-két nagynevű „Nachzügler"-e áll még a küzdőtéren. A bölcselkedő világ figyelme, legalább egy kis időre, újabb mozgalom felé irányul. Ez a mozgalom az újabb materialismus. Most már másodszor fejlődik nagy hatalommá. Első ízben Angolországban vert gyökeret Bacon, Locke, Hobbes és Hume hatása alatt, de innen átnyult Francziaországba. Ott még elég józan és tartózkodó. De erőszakos és romboló lesz itt Condillac, Helvetius, La Mettrie és Holbach alatt, kik a legsivárabb és szellemtelenebb materialismust hirdetik.

Kant fellépésével itt is új korszakot nyit meg az emberi szellem történetében. A materialismus mindent az érzékelhető anyagra épített, Kant a szellemre. De utódai már a természeti világot is fogalmakból, eszmékből akarják magyarázni. S megkezdődik Hegel, Schelling vezetése mellett egy irány, mely félszáz évig tartó meddő speculatio után egy másik szélsőség, az újabb materialismus karjaiba dobja a világot.

Itt bevált az actio és reactio tana az emberi szellem fejlődésében. Az egyoldalú idealismus ellen az ép oly egyoldalú materialismus most már másodszor lép fel. De még más körülmények is figyelembe veendők itt. A „nagy forradalom" s a nyomában következett szabadság utáni törekvések lezajlása után egy gondolatokban és érzelmekben, törekvésekben és aspiratiokban egészen új világ tárúl a szemlélő elé. A múlt százévi angol és franczia materialismus jobbára elméleti természetű. Századunkban anyagi érdekek és tényezők lépnek előtérbe. S ha e változások kezdetét időponthoz akarnók kötni, az 1830. évet kellene választanunk. Ez időpont a német

költészetben a classicismus és romanticismus végét s az ífjú Németország feltűnésének kezdetét jelzi. *Lange* (Geschichte des Materialismus) bizonyára túlzással, de némi igazsággal mondja, hogy a német költészetet az 1830. évvel lezárhatnók s kevés valóban jelentőst nélkülöznénk. Aztán, mióta a Hegel-féle *das Wirkliche ist das Vernünftige* az elmélet teréről az állami élet szolgálatába lépett, bizalmatlanságot keltett, hitelét veszíteni kezdette. Gutzkow, Mundt, Laube eudaemonistikus tanokat hírdetnek s közelebb hozzák azokat az élethez. Egyik nő-társuk azt mondja, hogy vannak igazságok, melyeknek könyökükkel kell maguknak útat törniök. Ilyenek az ífjú Németország hirdette elvek. Élénkűl az ipar és kereskedelem. Szaporodnak az iparos egyletek. Egyesűlnek, tömörűlnek az anyagi érdekek szolgálatában álló törekvések. Az oktatásűgy terén sürgetik a realis irányú intézeteket, nagyítják a régi classicus intézetek hibáit. Aztán — mit talán először kellett volna említenem — merészen souverain hatalomként vezető szereppel lépnek fel a természettudományok. Liebig felállítja Giessenben az első vegytani laboratoriumot. Humboldt, Müller, Weber, a franczia physiologusok új irányokat nyitnak, új módszert hoznak be s útat törnek a physiologia későbbi nagy eredményeihez. Még a theologiában is hat ez a gyakorlati, anyagi, értelmi irány. A tübingai iskola merészen támadja az egyház hagyományait. A korszellem gyakorlati, értelmi. (Lange f. i. m.)

Így tömörűltek az 50-es évek elején egységes czélú munkára azok, a kik a physiologia eredményeire támaszkodva, a régebbi materialismus tanait tudományos alapon rendszerré dolgozták ki. Nem igen tanítnak egyebet, mint a múlt századévi franczia anyagelvűek, de azzal büszkélkednek, hogy a mit azok csak állítanak, azt ők a modern természettudományi kutatások alapján igazolni, bizonyítani is tudják. Ez irány szerint az anyag — és csakis az anyag halhatatlan. A természetben az erő szorosan az anyaghoz van kapcsolva s nem egyéb, mint az anyagnak örök idők óta benne rejlő s attól elválaszthatatlan tulajdonsága. Anyagtól független erőről, minő a lélek, szellem, beszélni üres képzelgés, a theologia és bölcsészet babonája. Az életerő létének hite a múltak sötétségének kisértetei közé tartozik. Nincsenek érzékfölötti erők. A lélek nem a testtől független erő, hanem az agyvelő működése, mely ezzel együtt keletkezik, fejlődik és vesz el. Agyvelő nélkül, vagy mint Moleschott magát kifejezé, „phosphor nélkül nincs gondolat". Ha az agyvelő elhal, elhal a lélek is, tehát nem halhatatlan. Nincsenek

velünk született eszméink, nincs szabad akarat. Az ember csak annyira szabad, mint a madár a kalitkában.

Ezek az újabb materialismus főbb tételei. Ezeket hírdették Vogt, Moleschott, Czolbe, Büchner stb.

De akadtak épen a természettudósok között olyanok, kik e korszellemmel nem voltak megelégedve. Ezek különösen Wagner, a physiologus és Liebig, a chemikus. Ezek s Vogt és Moleschott között az 50-es évek elején egy irodalmi harcz tört ki, melyről Lange azt mondja, hogy majdnem ismételte a reformatio nagy vallási vitáinak jeleneteit (Geschichte des Materialismus. II. kt. 89. l.). A harcz hevesebb kitörésére Wagnernek a természettudósoknak Göttingenben tartott gyűlésén felolvasott értekezése: *Über Menschenschöpfung und Seelensubstanz* adott alkalmat. Az első részben azt igyekszik kimutatni, hogy az emberiségnek egy pártól való származását az exact természettudományok álláspontjáról sem bebizonyítani, sem tagadni nem lehet, tehát a legújabb természettudományi eredmények a bibliai hitet nem érintik. Második része Vogtnak az egyéni halhatatlanságot tagadó egy kijelentése ellen irányul. Általában szétválasztja a tudást és hitet, „hogy a társadalmi rend erkölcsi alapjai teljesen szét ne romboltassanak". Vogt felveszi az odadobott keztyűt és *Köhlerglaube und Wissenschaft*, Giessen, 1854. művében Wagner felfogását kettős könyvvitelnek tartja s a gúny fegyvereivel harczol ellene. Ebben a könyvében találjuk azt a sokszor idézett mondatot, hogy a gondolatok oly viszonyban állanak az agygyal, mint az epe a májjal és a vizelet a vesével. 1855-ben jelenik meg Büchner híres *Kraft und Stoff*-ja.[1]

E vitát legfőbb vonásaiban érintenünk kellett, mert ehhez hasonló s e kérdésekre vonatkozó harczok irodalmunkban is folytak. E harczokra mondja Bánóczi:[2] „Németországban a materialismus érthető reactio volt egy félszázad megúnt speculatiója ellen; nálunk philosophiai dilettantismus maradt, mely épen ezért nagyobb hullámokat is vert, mint Kant és Hegel együttvéve, de nyomot nem hagyott".

Nálunk az 50-es évek második felében csak tanulmányoznak. Napilapok és közlönyök, folyóiratok sűrűn ismertetik az „új irányt". A *Magyar Sajtó* állandó rovatot szentel külföldi tudományos mozgalmaknak. Mint természetvizsgálókat fölfedezéseikért kiemeli, de

[1] E vita részleteit l. Lange, Geschichte des Materialismus. II. kt. 63—114 l. és Ueberweg, Grundriss der Geschichte der Philosophie. III. r. II. kt. 227—235. l.

[2] Emlékbeszéd Greguss Ágost, a m. t. akad. r. tagja felett. 1889.

„generálizáló világbölesekűl“ nem ismeri el, mert a kereskedőszerű kétszerkettő négyen túl nem terjed egyoldaluságuk.[1] Brassai itt is az elsők között áll. Irodalmunkban először foglal állást a materialismus ellen egy czikkében (*Az ‚exact' tudományok követelései a philosophia tárgyában.*), mely már 1856-ban készen volt,[2] de később előadandó okok miatt csak 1862-ban jelenhetett meg.[3] Nálunk első, ki a materialismus mellett emelt szót, dr. *Pólya* Jakab egy akadémiai felolvasásával, melyben a lélektan alapjáúl az idegrendszer, a physiologia tanulmányozását sürgeti.[4] Második, ki a természettudományok meghonosodására igen hasznos szolgálatokat tett, *Mentovich* Ferencz, a nagynevű marosvásárhelyi professor. 1860-ban megalapítja a *Marosvásárhelyi Füzetek*-et, melynek czélja „hasznos ismereteket terjeszteni, régi előítéleteket és babonákat eloszlatni.“ Meggyőződése, hogy „a természettudományok mezeje az a tér, hol a magyar ész legtöbb eredményt vívhat ki“, mert itt érvényesűlhet „a minden sentimentalismustól ment józan belátás“.[5] Urabátyja, a régi humaniora-irány híve, képviselője a természettudományok ellenségeinek. Ezeket akarja megnyerni ügyének. Czáfolja a természettudományok ellen felhozott ellenvetéseket. Egyedűl a természettudományból lehet teljesen belátni, hogy van egy élő isten. Valódi természetismerő istentagadó nem lehet.[6] Azonban már a VI. czikkben *Schleiden*-nek egy czikke alapján ezt mondja: „Mindaz, mit erő és szellem külön neveivel szoktunk megjelölni, sajátképen nem egyéb, mint az anyagnak bizonyos tulajdonsága“. „A mai természettudomány a természetfölötti dolgokról való hitet a balítéletek sorába útasítja“. Aztán frivol módon kikel az idealisták ellen, kik ellenségei az anyagnak, de azért nagy barátjai a töltött káposztának és czelnainak. Mentovich azután az *Ország Tükre* hasábjait használja fel az újabb materialismus teljes ismertetésére s az itt megjelent czikkeit újakkal is megtoldva s Brassai, Gyulai, Eötvös, Greguss ellen irányuló polemikus részekkel kiegészítve, 1870-ben *Az új világnézlet* (Maros-Vásárhely, 1870. 150 l.) czímen kiadta. Mentovich bátor, következetes materialista, de nem saját kutatásai alapján

[1] Magyar Sajtó. 1855. 58. 73. sz.

[2] Az akadémia igazsága. Kolozsvár. 1862. 33. l.

[3] Erdélyi Múzeum-Egylet Évkönyvei. II. kt. 1862.

[4] Magyar Sajtó. 1858. 5. sz.

[5] Tanúlságos levelek urambátyámhoz. 6 czikk.

[6] U. o. II. czikk.

jut elveihez. Könyvének Vogthoz intézett előszavában ezeket mondja: „Az új szellemi mozgalom által szőnyegre hozott kérdéseket elmondom úgy, a mint azokat ön, Moleschott, Büchner s másoktól megértettem s meggyőződésem retortáin lejártattam". S valóban könyvében a materialismus egész rendszere tiszta, világos, értelmes és élénk előadásban áll ellőttünk.

Irodalmunk legkitűnőbb alakjai kelnek ki e fogyatékos metaphysikájú és gyenge psychologiájú ú. n. világnézet ellen. A köz- és magánéletet, az erkölcsöket, a szépirodalmat féltik hatásától. Ha nem csalódunk, Brassai az irodalmunkban, ki ez elvek kritikai bonczolásában a legmélyebbre hatolt. A többiek megelégedtek azzal, hogy szívök vallásos vágyainak és szükségleteinek szolgálatában elemzés és kritika nélkül útasítják vissza a materialismus tanait. Erdélyi János a Petőfi „Ha a föld isten kalapja, hazánk a bokréta rajta" hasonlatát már e tanok hatásaként fogja föl és kárhoztatja. Brassai a *Criticai Lapok*-ban *A tudós leányát* bírálva Borbála jelleméhen már e tanok romboló hatását sejti: „Úgy látszik, hogy a legújabb physiologia tanai már a szépirodalomban is kezdenek visszhangozni s a regényírók ezentúl majd az agy és koponya bonczolásával egészítik ki jellemrajzaikat". A következő évben „az anyagiság kisérletei, veszélyei és fenyegetései közt" is hirdeti, reméli, hogy az eszmék megtartják uralmukat.[1]

Greguss Ágost, ki Bánóczinak kissé túlzó jellemzése szerint, „újabb történelmünknek Kölesey és Eötvös mellett harmadik önálló philosophusa",[2] egész készültségével fordul e téves irány ellen. Akadémiai székfoglalójában, *A materialismus hatásairól* (1859.), és egy későbbi szellemes felolvasásában, *Az egyetlen tudományról* (1872.)[3] harczol ellene. E harczban — mint Bánóczi találóan mondja — „több Greguss részéről a lendület, mint az eszme, a meggyőződés, mint az ok s inkább idézetekkel czáfol, mint fejtegetéssel; de nemes hév jellemzi, az ideálért való lelkesedés és az örök eszményinek belső, átérzett, igaz tisztelete". És megint: „benne a hit összeolvadt a tudással, a munka az ideállal, a szív a bölcseséggel". De másfelől Bánóczi félreismeri a magyar materialista-harcz jelentőségét, midőn Gregusss második felolvasására vonatkoztatva, így szól: „úgy vélem, hogy e kor jövendő történetírója aligha fog e mozgalomnak

[1] Classicismus és romanticismus.
[2] Emlékbeszéd Greguss Á. felett. 18. l.
[3] Greguss Á. tanulmányai. Pest. 1872 I. kt.

egyebet tudhatni be érdemül, minthogy irodalmunknak e mind maig legkitünőbb népszerű philosophiai értekezésére alkalmat adott“.

Mi mélyebben keressük e mozgalom jelentőségét. Ha a magyar tudomány e tekintetben nem lehet eredeti és önálló, de legalább tudomást vesz mindenről, mi az elméket foglalkoztatja. Idáig nem igen volt oly hullámzása az eszméknek, melyet itthon ne éreztünk volna. S ez így van jól, mert legalább nem esünk ki az általános áramlatok sodrából. Ez az igazi jelentősége e mozgalomnak.

Greguss nem száll a dolog mélyére, csak hatásaival foglalkozik a materialismusnak. A materialismus hódított s hódítás nincs pusztítás nélkül. A bölcsészet köréből elterjedt már a többi tudományokba s az életbe is. Hódított a tudományokban, művészetekben, különösen a szépirodalomban, a köz- és magánéletbeli szokásokban, erkölcsökben, intézkedésekben, irányokban, életbölcsészetben. E rombolásnak akarja útját állani ő.

Eötvöst, a hívő bölcset, a természettudományoknak minden újabb eredménye nem atheismusra, hanem a mindenség teremtője előtt alázatos meghódolásra készteti. Ő is aggódva félti a vallás, hit, a társadalmi rend jövőjét. „A vallás tökéletesen pótolhatja a philosophiát, de ez sohasem pótolhatja a vallást“. Teljes meggyőződéssel hirdeti, hogy vallás nélküli társadalom csak szolgákból állhat. Nem bámul a természetkutatás tévedésein, mert a kezdő mindent bizonyossággal állít vagy tagad s „a természettudomány csakúgy átmegy suhancz évein, mint mások“. De ha e materialismus „a jövőnek vallása, akkor a jövőnek politikai és társadalmi formáiról kétségünk nem lehet s a legundokabb despotia s a leggyalázatosabb szolgaságnak megyünk elébe“.[1]

Brassai már logikája készítése közben foglalkozik e tanokkal. 1856-ban már készen van értekezése (*Az exact tudományok követelései* stb.), melyet az akadémiához küld be. Csak 1861 közepe felé kerül felolvasásra Az Értesítőben való közlés előtt kiadják két tagnak megbírálásra, kik azt az akadémiai dolgozatok között kinyomatásra méltónak nem tartották. Brassai az eljárást nem tartotta törvényesnek, és sérelmét bejelentette 1861 július havában az akadémia kisgyűlésében. Orvoslást nem kapott. Kénytelen volt az ügyet a közönséggel megismertetni s megírta kis füzetét (*Az akadémia igazsága.* Kolozsvár, 1862.), melyben közli a két birálatot s aljegyzetekben

[1] Eötvös, Gondolatok. Pest. 1864.

észrevételekkel kíséri. Az egyik biráló szerint az értekezés tartalma korszerű, alakja helyszerűtlen (?!); „nem hoz ugyan fel semmi olyast, mit a dologban jártas már másutt nem talált volna, mindamellett, mivel a fölhozottak a kijelelt czél irányához kellőleg vannak idomítva, ezen oldalról a dolgozat méltánylást érdemel". Másfelől a dolgozat „badarságok összetorlása"; szerzőnek „a bölcsészeti pálya nem hívatásköre"; „a bölcsészeti tárgy bölcsészetileg nyomatékos kezeléséhez nem ért" stb. A másik biráló szerint: „az értekezés tele van elferdített, alaptalan, a túlságig csigázott állításokkal"; kétségbe vonja „tudományának alaposságát, logikája józanságát". Az első biráló szavaiból csakugyan kirí „a rosszúl palástolt ellenszenv", a másodikból „az ellenfél ügyvédévé szegődött hamis biró allegálása" (Az akadémia igazsága. 45. l). Nem kapván tért az akadémia Értesítőjében, az Erdélyi Múzeum-Egylet 1862 márcz. 12. ülésén olvasta fel s az Egylet Évkönyveiben tette közzé.

Említettük már, hogy értekezésére közvetlen okot Pólya akadémiai felolvasása adott, ki a lélektan alapjáúl a physiologiát sürgeti. Ez az irány ma már különösen Wundt munkálkodása folytán győzelemre jutott. Irodalmunkban is Parádi, Pauer igen derék lélektani tankönyvekkel képviselik. Ez irány ellen küzdeni ma már eretnekség számba mehet. Brassai sem útasítja el, csak túlzott követeléseivel áll szembe, mert „a két tudományt tetemes és lényeges faji különbség választja el egymástól". Így a lélektant az élettan nem iskolázhatja, csak segítségére jő. De Br. nem marad ennél a kérdésnél, hanem általában a philosophia és a többi tudományok közti viszony megállapítására tér át, s e kérdést oly szellemben tárgyalja, mint 40 évvel később positiv philosophiájában. Csakhogy ott a Comte-féle positivismus ellen küzd, itt az ú. n. exact tudományok követelődzései ellen. „Én csak bizonyos tanok túlzott igényeit, jogtalan követeléseit szándékszom visszaútasítani, őket természetes korlátaikra figyeltetni". Nem vonja kétségbe, hogy az érzelem, gondolat, sőt öntudat anyagi eszközökkel nyilatkozik. De az anyagi tevékenység csak egyik holt elem s „élővé tételére egy másik elútasíthatatlanúl gondoltatja velünk magát". Ez a másik az *életerő*. Mert chemismussal azokat a jelenségeket, — úgymond — melyeket én az életerőnek *is* tulajdonítok, teljesen ki nem magyarázhatni. E jelenségek az élő szervezet, az érzet, gondolkodás, öntudat stb. „Odahagyom meggyőződésemet, csak állítsanak elé egy piczike kis moszatkát vagy penészkét az ő chemismusokkal". Aztán az életerő *nem létét* csak

úgy bizonyíthatnák, ha *nem lehetését* ki tudnák mutatni. De itt inductio és analogia tehetetlenek s az anyagon kívűl valami egyébnek nem létét megbizonyítani nem képesek". „Akármit tartsunk az öntudat, az érzelem, a gondolat emez isteni elemei felől, annyi bizonyos, hogy az nem haladás, nem mozgás, nem oxigén, nem phosphor, nem kéneső, nem tűz, nem fény, nem electricitas, nem magnetismus, nem physikai vonzalom, rugalom vagy tangentialis erő, se chemiai rokonság vagy catalytismus". Ez az értekezés első, kritikai része. Az állító s Brassai nézeteit tolmácsoló résznek három tétele van:

1. Állítok elé oly valamit, a mely az anyaggal s ennek tudva levő tulajdonságaival minden bizonynyal nem az az egy és így egyéb valami.

2. Mutatok fel oly bizonyos tulajdonságot, a melynek jegyei össze nem férvén az anyag tulajdonságaival, a logika elútasíthatatlan elve szerint más és külön eszmét jelelnek.

3. Hozok fel pl. oly más erőt, a mely az anyag erőivel küzdelemre száll és a melyet emezekkel nem lehet azonosítani.

Ezek az *öntudat, szellemi erő* és *akarat*. Amaz „nem szerkesztett ténysor, hanem az énnek oly sajátszerű egyszerű érzése, a mely számtalan ténysornak eleme ugyan, de a melyben elemeket megkülönböztetni nem birunk". Ám ha a physiologia szerint erő anyag nélkűl nem létezhet, akkor az öntudat, mint erő is anyag, „mérhető, latolható, retortába zárható, destillálható, feloldható, lecsapolható, együlhető és felbontható". A természet világában merő lehetetlenség, hogy egy indító ok *maga magának* gátot vessen; de lehetséges a szellem, az *akarat* világában, mely a természet változhatatlan, örök törvényeivel szembe bír szállani. Pl. egy gondolatra kinyújtom kezemet más tulajdona elsajátítására. Abban a pillanatban egy más gondolat villan át belsőmben s a kéz félútjában megtér, visszahúzódik.

Ime a *Melyik az igazi tudomány?* s *Az igazi positiv philosophia* két alapvető tételét már 1856-ban megtaláljuk!

Azután rendre veszi s kritikailag megrostálja a materialismus főbb tételeit. A mit az anyag és erő lényege s a köztük levő viszonyról mond, azt ugyanílyen lényeggel, de részletesebben kifejtve találjuk egy későbbi értekezésében, melyet a magyar orvosok és természetvizsgálók űlésén M.-Vásárhelyt 1864 aug. 27-én tartott.[1] Moleschott-

[1] Nemcsak az anyag halhatatlan. Kolozsvár. 1865.

nak híres mondatáért: „ohne Phosphor kein Gedanke" logikátlanságot vet szemére, mert hiszen ha valami egy más valaminek szükséges feltétele, annálfogva még nem kimerítő elégséges oka.

Aztán a materialismus hatására tér. A materialisták azzal biztatnak, hogy e tanok utolsó következéseitől nem kell visszariadni, bármik legyenek ezek. „Ezzel a logikából ki akarják küszöbölni a reductio ad absurdumot, másfelől az erkölcsi eszméknek rendszerökhöz szabott új értelmezéseivel az emberiséget fel akarják szabadítani a vallás igája alól". A szabad akarat törlésével megszünik az erkölcsi jó és rossz közötti különbség. Moleschott „alles begreifen heisst alles verzeicen" elve „nem egyéb, mint az erkölcsi nihilismus mélységes fenekén tátongó örvény Syreneinek csábító éneke". Ez elv mellett egy Trajanust és Nerot egyforma szemmel kell tekintenünk. A „Naturnothwendigkeit"-tal a beszámítás kérdése is összeférhetetlen. A természetben és társadalomban csak egy jog létez, *az erősebb joga.* Ez tiszta fatalismus, melynek forrása már Hegel „das Wirkliche ist das Vernünftige" mondatában vígan csörgedez.

Végűl összeállítja a materialista credoját: „Hiszek az egy anyagban, az örökké való, mindenütt jelenvaló kelmében, az egész világ alkotójában, tiszteletünk egy tárgyában. Hiszek a chemiában, az anyagnak egyetlen egy szülött tudományában, ki fogantaték a Stoffwechseltől, születék az alchymiától, kínzaték Stahlnak alatta, meghala a phlogistonban, feltámada az oxygénben, és ma űl az ő dicsőségében, tartván kezében a tudományok jogarát és eljövend itélni a philosophusok, az élet és szellem felett. Hiszek a Stoffwechselben. Hiszem a mozgás örökkévalóságát, hiszem a Kreislauf halhatatlanságát (Moleschott: Kreislauf des Lebens), a tulajdonságot, a 61 elemet, a mindentudó fürkészetet, az erőnek, eszköznek, czélnak, léleknek semmiségét és a philosophiának tönkre silányúlását".

Ez az első nagyobb értekezése Brassainak a materialismus ellen. 1856-tól kezdve mintegy 30 éven át kérlelhetetlenűl harczol ellene s nem mulaszt el egyetlen kinálkozó alkalmat sem, hogy ezzel szemben álláspontját ne érvényesítse. Nagyon ügyetlen és indokolatlan feltevés tehát Mentovich részéről, midőn Brassairól így nyilatkozik:[1] „Csak azért lett oly engesztelhetetlen ellene az újabb materialismusnak, mert a történet úgy hozta magával, hogy dr. Pólya a materialismus mellett emeljen szót az akadémiában s nagyon hihető,

[1] Az új világnézlet. 122. l.

miszerint, ha ezen jeles tudósunk a materialismus ellen nyilatkozott volna: tisztelt ellenfelünk bombái és röppentyűi az idealismus ellen volnának intézve".

A 60-as évek elején Brassai és Mentovich között heves polemia fejlődik ki a materialismus fölött, mely mintegy visszhangja a német materialista-harcznak s mely ép úgy, mint ez, nem őrizte meg az irodalmi hangot. Brassai lefordította Liebignek egy felolvasását, melyet az életerő tagadói ellen intézett s megjegyzéseivel kisérve kiadta a *Családi kör* 1861. évfolyamában. Mentovich erre ugyanott czikket közölt, melyben Moleschottnak az életerőt tagadó nézeteit adja elő. Ez volt a harcz bevezetése. A küzdő felek minden alkalmat megragadtak egymás csipkedésére. Brassai Szemerével az író és ember kérdéséről folytatott polemiájában Mentovichot Moleschott Boswelljének nevezi, ki tagadja az eszmék létét;[1] Mentovich válaszában Brassait Liebig visszhangjának.[2] Brassai már 1862. elején egy más tárgyú czikkében[3] egy ismeretlen kritikusnak Mentovichra czélozva gúnyosan mondja: „Ha másunnan nem, a *Marosvásárhelyi Füzetek*-ből megtanulhatta *Korunk* színbírálója, hogy az embernek egész erkölcsisége a gyomra állapotától függ". Mentovich Feuerbachtól kapta tudományát, a kitől ez a hírhedt szálló ige származik: Was der Mensch isst, das ist er. Ezt Brassai „bifstekes és töltött káposztás elméletnek" nevezi. Egy ◯ jegyű marosvásárhelyi ismeretlen nem késik ezt „ízetlen prikulics-viczcz"-nek nevezni.[4] Brassai sem késik a felelettel. Ha eddig kritikai elvekről folyt a szó, most már mindinkább belehevűl kedves tárgyába s az ellenfelével együtt képviselt két irány elveit élénken, szemléletesen állítja szembe: „A töltött káposztás philosophia műnyelve egy külön studium. Nem ok, hanem tény, nem erő, hanem tulajdonság, nem czélszerűség, hanem kéntelenség, nem gondviselés, hanem fatum, nem szeretet, hanem állati vonzalom, nem gondolat, hanem phosphor, nem kiszámított törvény, hanem az atomok történetes összekoczczanása, nem élet, hanem ammoniák és nem akarat, hanem békóink és bilincseink csókolgatása".[5] Valóban a két irány elveinek elég élénk, szemléletes szembeállítása. A marosvásárhelyi ismeretlen hihetetlen durvasággal felel.[6] Elnevezi

[1] Figyelő. 1861. I. félév. 6. 7. sz.

[2] U. o. 8. sz.

[3] A Korunk szinbírálójához. Kolozsvári Közlöny. 1862. 19. sz.

[4] Kisérlet az itészet mezején. Korunk. 1862. 26. sz.

[5] A kritikus tragédiája. Korunk. 1862. 31—35. sz.

[6] A kritikus komédiája. Korunk. 1862. 39. 40. sz.

őt a kritikusok csalhatatlan nagy moguljának, utolérhetetlen grand muftijának, bámulásra méltó Dalai Lámájának, kolozsvári Chimborassonak. Most Mentovich nyíltan beleszól a vitába.[1] Érdekesen jellemző a vita hangja s az a fogalom, melyet Mentovich alkotott magának a philosophiáról. Szerinte a philosophia ugyanis nem egyéb, mint „üres szójátékból összefércezelt sületlenség bábeltornya". Az életerőt védők tábora áll lelkészekből, „kik nem annyira a vallást, mint kepéjöket féltik, az öregebb természettudományi tekintélyek közűl azokból, kik denevéri természettel a philosophiában s a természettudományokban is otthonosságot affectálván szeretnék, hogy a kecske is jóllakjék s a káposzta is megmaradjon, vagy végre azokból, kikben nincs elegendő bátorság, hogy a tények czitromhéját egészen kifacsarják". Azután Brassaihoz fordul: „Ön kétségkívül nagy tudós, de mégis igen kicsiny arra, hogy az új eszmék gördűlésben levő hógomolyát feltartóztathassa". Aztán a szellemi tehetségnek az agyvelő állapotával való összefüggésére hívatkozva mondja róla, hogy „alkonyuló napjaiban gyermekies czivódásban találja örömét s idejét — a nagy Newtontól kissé eltérőleg — nem imádkozásban, de szidalmazással tölti". E tan alkalmazása bizony nem igen talált Brassaira. A materialismus ellen irányzott értekezései, módszertana, igazi positiv philosophiája e tanok szerint ma nem lehetnének irodalmunk kincsei.

Brassai feleletében[2] illemsértést, álczatépést,[3] és személyeskedést vet szemére s czikkére és a materialismusra térve mondja: „Hógomolya biz'az s elolvad épen úgy, mint az s az is igaz, hogy míg elolvad, egy rakás ártatlan szívben vallás, erkölcsiség és művészet virágait eltemeti, melyért saját enyészte szintoly kevés kárpótlást nyújt, mint Neronak saját szivébe merűlt kardja a felkonczolt és felégetett Rómának . . . Az anyag és ámító tana igazi virága a *fatalismus.* S ha oda jutnék, igazán agyvelőm apadása következtében, hogy azt elfogadjam, akkor örömestebb fogadnám el a Mahomed, mint Moleschott kezéből". Mentovich feleletében a fatalismus, művészet, közerkölcsiség és vallás veszélyeztetésének vádjától védi a materialismust.[4] Brassai utolsó czikkében[5] állítja Mentovichról, hogy „az a

[1] Brassai úr igazsága. Korunk. 1862. 41. sz.
[2] Mentovichhoz Brassai. Korunk. 1862. 43. sz.
[3] Brassai eddigi czikkei W. jegy alatt jelentek meg.
[4] Válasz Brassainak. Korunk. 1862. 51. sz.
[5] Jellemviselő maszkura. Korunk. 1862. 56. sz.

tan nem saját gondolkodása s vizsgálatai által érlelt meggyőződése s nincs egy mondata se, a mi Moleschottiano –Buchneriana phrasis vagy paraphrasis ne volna". „Én valóban meg vagyok győződve, hogy nem igen késő idő mulva azt az egész hánytorgatott tudós névsort (mert Mentovich nagynevű tudósokra hivatkozott) csak apró részletekig nyomozó bibliographusok száraz czikkeiben, vagy egy jövendő Guizot vagy Buckle műveltség-történelmeiben az „elmetévedések" rovata alatt fogják meglelni maradékaink".

Ezzel bevégződött e szenvedélyes polemia, mert Brassai az 1870. megjelent *Új világnézlet* támadásaira nem válaszolt. De Brassai folytatja tovább csatározását a materialismus ellen. Következő nagyobb értekezése, melyet a magyar orvosok és természetvizsgálók X. nagygyűlésén Maros-Vásárhelyt olvasott fel 1864-ben, *Nemcsak az anyag halhatatlan!* (Kolozsvár, 1865.) A mint a czímből is kitetszik, vallja ő is az anyag halhatatlanságát; de látja, hogy az anyag fogalma az ismeretelmélet kritikáját nem állja ki. Az anyag mivoltába sem a látás, sem a tapintás nem nyújt belátást, „úgy hogy végeredményben az anyagrészecske teljességel nem érzékeink, még csak nem is képzelődésünk, hanem csupán csak gondolatunk tárgya, a melyet sem nem látunk, sem nem tapintunk, hanem létére egyes-egyedűl észszel következtetünk". (Id. m. 8. l.) De sem a kifejezés: az anyag halhatatlan, sem tartalma nem elég világos. Csak *elemzés* vezet kellő értésére. Az ‚exact' tudományok nélkülözhetetlen eszközei a *mérés* és *fontolás*. Brassai már elemzés folytán oda jut, hogy „mértékkel rendszerint távolságokat, nem testeket mérünk; anyagot sohasem". Fontolni meg *súlyt* fontolunk, a mi a test *nehézsége* s ez a *vonzó erő* mutatkozása a testben. Tehát „szoros és egyenes következtetéssel csakis azt állíthatnák kisértményük eredményéűl, hogy a *nehézség halhatatlan*". Igaz ugyan, hogy egyenlő súlyúnak lelt két test egyenlő mennyiségű anyagot tartalmaz, de ez nem egyenes és közetlen tapasztalat, sem önként érthető és világos igazság, hanem „erős gyanú és igen magas fokú valószínűség". (20. l.) E szerint az erő a közetlen felfogás tárgya, az anyag a következtetésé. (23. l.)

Az erők ezek: *nehézség, vonzalom, cohaesio, repulsiv erő, chemiai rokonság, meleg, villámerő, magnetismus*; de itt a sor nincs bevégezve, mint a materialisták erősítik, hanem folytatják a sort az életerő, gondolkodó erő, akarat. Ez erők mind halhatatlanok, azaz tapasztalat szerint egyikük sem vesz el, egyiküknek is a tudomá-

nyos emberi nyom se kezdetét, se végét nem érte". E szerint a materialisták állítását: anyagot erő nélkül gondolni se lehet, így módosítja: az anyag *fogalmát*, úgy a mint azt a tapasztaló természettan *eddigelé* megállította, *vonzó és taszító* erők nélkül gondolni nem lehet". (24. l.) S ez lényeges módosítás, melyben benne van az, hogy az anyag fogalma a természettan fejlődése szerint változásokon mehet át, és hogy vannak a vonzó és taszító, szóval az ú. n. természeti erőkön kivűl más erők is. Vallja Brassai is, hogy mozgást erő nélkül gondolni nem lehet s hogy mozgás soha és semmi esetben sem szűnik vagy semmisűl meg". Ennélfogva az erő sem, tehát nemcsak az anyag, hanem az erő is halhatatlan. Tehát az életerő is. „Jusson eszünkbe valahára az ész is – így végzi sorait — azaz az a gondolkodó, tervelő, akaró erő, melynek létéről való meggyőződésnek hiába akartak vermet ásni az anyag kirekesztő egyetemisége által ellenfeleink. Lehet-e józanúl tagadni éltünkre, korunkra s az évek lefolyt ezreire, mind eseményeire tekintve, hogy az az emberi erő, melyet léleknek nevezünk, folytonos kapcsolatban ne volna a természet minden többi nevezett és nem nevezett erejeivel? Hányszor lesz a gondolat tetté s hányszor keletkezik tettből újra gondolat? Ugyde a mi létezővel viszonyban van, annak magának is létezni kell. Nemcsak, hanem ha egyszer bevittük az erők sorába, fel is kell ruháznunk minden tulajdonságaikkal. Ha hát az erő általában halhatatlan, önként és a legszorosabb logikával következik, hogy a lélek is halhatatlan". (34. l.) Egy animista „nem bírja sem hinni, sem képzelni, hogy azt a teljes erejében működő erőt, mely egy J. Caesart, egy Turennet, egy XII. Károlyt lelkesített, akár a Brutus tőre, akár egy ágyú- vagy puskagolyó megsemmisített, nyom nélkül elenyésztetett volna, midőn ilyes egy parányon, egy pihét megmozdító erőn sem történik a természetben". (35. l.)

Két idevágó nagyobb értekezéséről kell még megemlékeznünk. Egyik *Az életerő lete*,[1] melyet az Erdélyi Múzeum-Egylet 1880 márczius 25-én tartott ülésén olvasott fel. Másik, *Melyik az igazi tudomány?*, melyet a Dávid Ferencz Egyletnek 1887 október 30-án tartott ülésén olvasott fel.[2] Utóbbi értekezése azért fontos, mert saját philosophiai rendszerét itt foglalja először, habár nagyon röviden össze. Előbbi értekezésének megírására, közvetlenűl Török Aurél

[1] Erdélyi Múzeum. 1880. 4. 5. sz.

[2] Keresztény Magvető. 1887. 6 füz. és Brassai, Nézetek a vallás eszméjéről. Kolozsvár, 1898. (Dávid Ferencz-Egylet kiadványa.)

adott okot, ki egyik múzeum-egyleti felolvasásában merészen neki megy az életerő hypothesisének s ki akarja azt a physiologiából küszöbölni. Brassai szerint is az életerő, a mennyiben állítást foglal magában, csak hypothesis, mint annyi más a természettudományokban. De hát indokolja-e valami e hypothesist? Mert különben nem volna létjogosultsága. A tapasztalat és a tudomány a szervetlen és szerves testeknél egymástól különböző tulajdonságokat észlelt. Amazok egynemű részekből állanak, külső rárakodás által jőnek létre, az anyagcserét s így a fejlődést egyáltalában nem ismerik; más lényeknek létet nem adhatnak, nem termelnek, nem szaporítnak. Ezek különnemű részekből állanak, melyek folytonos tevékenységben vannak; az anyagcsere az élő test életkérdése; ezáltal a szerv megújúl, létet ad más testeknek, szaporodik. Mindezt így tanítja a tapasztalat s az élettan is.

Most jő az okoskodás. Ha az összes természettani törvények sem elégségesek azt a nagy különbséget, mely az élettelen és élő természet között van, megmagyarázni, kénytelenek vagyunk hypothesishez fordulni. Mert azoknak a jelenségeknek, melyek az élő testekben megvannak, de az élettelenekből hiányzanak, okának kell lenni. De az ok keresésében óvatosaknak kell lennünk. Ennek az oknak a tudományoknak megállapított állításaiba, eredményeibe ütköznie nem szabad. Ez az ok vagy az erőknek eddig még fel nem fedezett combinatioja, vagy az életerő. Ez a hypothesis nem jelentőség nélkül való, mert azt mondja ki, hogy „téves és alaptalan az életbuvárlatnak az az állítása, hogy a physikai erők elégségesek az életjelenségek teljes magyarázatára“. Csak akkor veszítené el jelentőségét és jogosúltságát, ha a physiologia kimutatná, hogy az életjelenségek s a szervek alkatának előállítására physikai erők elégségesek. De ezt mindeddig még nem tudta kimutatni s ettől „még igen messze vagyunk“.

Másik értekezésében (Melyik az igazi tudomány?) szembeállítja a Vogt-Moleschott-Büchner által képviselt irány legfőbb pontjait saját nézeteivel s azoknak főkép erkölcsi hatásait vázolja erősebb kritika s újabb szempontok nélkül.

Brasai kritikája első értekezésében nem eléggé objectiv, a második e tekintetben már fölötte áll az elsőnek; a harmadik a legáttetszőbb, legvilágosabb és a leghiggadtabb. Greguss tetszetősebb, de nála sok a phrasis. Brassai kevésbé élvezhető; de az is bizonyos, hogy a legmélyebb, legszélesebb körű ismerettel ő harczolt irodalmunkban a materialismus ellen. A többiek csak a levonható, közelebb vagy távolabb fekvő veszélyekre figyeltek és

figyelmeztettek. Brassai az, ki vallásos és erkölcsi nézetei mellett tisztán a tudomány szempontjából tekinti a dolgot s a harczban a materialismus ellen ennek saját fegyvereit használja. E szempontból jut erre az eredményre: „A lélekgyilkoló materialismus alapjában üreges, épületében, követelt rendszerében ellenmondásokkal teljes, következéseiben a hol nem képtelen, sokszorosan csüggesztő, ferdítő, romboló és veszélylyel fenyegető".[1] Az anyag mivoltát sem az atomisták, sem a dynamisták nem tudják megmagyarázni. Az „egyedűl gondolatunk tárgya, melyre egyes-egyedűl észszel következtetünk". S ha ez úgy van, akkor a materialismus egy, az anyagban nem létező elven, a gondolaton, tehát immaterialis elven alapszik s így már alapjában ellenmond magának. Hiszen az atomok érzékileg föl nem foghatók, már pedig a materialismus szerint, a mi érzékeink alá nem esik, nem létezik. Itt a materialismusnak, ha következetes akarna lenni, az atomokat, az alapját tagadnia kellene. E pontnál kellett volna Brassainak hosszasabban időznie. Mert a materialismus a részleteknél, a speciális szaktudományok terén meggyőző erővel hat; de az ismeretelmélet kritikáját nem birja ki. Pedig Büchnerék azzal dicsekednek, hogy ők mindent meg tudnak magyarázni, még pedig minden mívelt ember előtt érthetően. Büchner szerint még a nyomdafestéket sem érdemli meg az a philosophia, a melyet minden mívelt ember meg nem ért. Az anyag és erőinek fogalmában, akárhogy magyarázzák, mindíg fognak valami megfoghatatlanra bukkani. Az ú. n. exact tudományok e pontnál ép oly tehetetlenek, mint az általuk gyűlölt és lenézett bölcsészet. Mert még a természettudósok elméje is itt a megismerés első korlátjánál kénytelen megállani s megelégedni a magyarázatnak csak „surrogatumával".[2] Itt Brassai találkozott Du Bois-Reymond felfogásával. Ha a természettudományok megkülönböztetik a szervetlen testeket a szervesektől, az élettelen természetet az élőtől, akkor — a mint Lange mondja — saját maguk mutatnak útat a materialis világnézet álláspontjának elvetésére s más és magasabb elfoglalására. Hiszen e világnézet a jelenségek ama kiterjedt körének magyarázatára, melyben a szerves élet jelenségei lejátszódnak s melyek lényünknek legnemesebb és legféltettebb érdekeit foglalják magukban, mindeddig képtelennek bizonyult.[3] Du Bois-

[1] Az exact tudományok stb.

[2] Du Bois-Reymond, Über die Grenzen des Naturerkennens. Lipcse. 1872.

[3] Heller Ágost. Visszahatások a materialismus ellen. Budapesti Szemle. 86. kt. 365. l.

Reymond a szervezet előállásánál nem talál komoly nehézséget. A szervezet „egy szerfelett nehéz mechanikai problema, semmi egyéb, tehát magyarázatára mechanikai erőnél egyéb nem szükséges. De talál ám nehézséget a tudat első föllépésénél; ott, hol az élő lény érzéki érzetet fogott föl s a gyönyör és fájdalom érzetét először érezte. Itt van az a áthághatatlan űr, mely most a világot kétszeresen megfoghatatlanná teszi. Az agyvelőnek bármily pontos physiologiai ismerete csak mozgásban levő anyagot mutat, de a legnagyobb illusio azt hinni, hogy ebből szellemi, lelki folyamatok, minő a gondolkodás, akarás, érzés érthetők. Megértünk ebből bizonyos feltételeket, melyek mellett a szellemi élet nyilatkozik; de azt nem, hogyan jő létre e feltételekből maga a szellemi élet. Ez a két határa van a természetismeretnek, melyet a természeti tudományok még oly rohamos haladásuk mellett sem fognak soha átléphetni.

S ha már ez így van, akkor a természeti tudományoknak egyik képzelt főérdeme van megsemmisítve, melyet abban látnak és erősítgetnek, hogy a lelki tevékenységet az anyag functioiban tökéletesen ki tudják magyarázni. Hogy e Du Bois-Reymond s Brassai által is állított hatások nemcsak a természeti ismeretre, hanem általában az emberi ismerő tehetségre vonatkoznak, az a dolog lényegén nem változtat semmit. Az a világnézet, mely az ember e kettős természetét mellőzve, tisztán a természeti tudományokra épűl, a „legrosszabb fajta philosophiai egyoldalúságnak (a német Halbheit lefordíthatatlan) nevezhető“.[1]

Nem méltán vívott-e Brassai ez egyoldalúsággal?

De mindezek mellett is a materialismusnak meg van az a nagy érdeme a bölcsészetben, hogy útját állta a phantasticus üres speculationak s megtanított a való világ adatainak pontosabb kutatására s Brassainak is megmarad az az érdeme, bármint mérlegeljük munkássága eredményeit, hogy annyi méltatlan támadással merészen szembeszállva figyelmeztetett a veszélyekre, őrködött nemesebb érdekeink felett. Ma a materialismusnak, mint egységes világnézetnek, kevés híve van. Ha az utókor történetírója az emberiség nemesebb, eszményi czéljainak és érdekeinek védelmezőit kutatni fogja, a „legjobb nevek“ mellett említeni fogja Brassaiét is.

[1] Lange, Geschichte des Materialismus. II. kt. 143. l.

Dr. Gál Kelemen.

Az unitáriusok főtanácsi gyülése.

(Kolozsvárt oct. 30. 31. és nov. 1. 2.)

I. Ferencz József püspök megnyitó beszéde.

Méltóságos és főtisztelendő Egyházi Főtanács!

A mily örömérzések között volt szerencsém a mult évben egyházi főtanácsunkat megnyitni, tekintettel arra a legfelsőbb kéziratra, melyben Urunk Királyunk Ő Felsége egy évvel ezelőtt, éppen ez idő tájt elrendelni méltóztatott, hogy Budapest székesfővárosunkban tíz szobormű állittassék oly férfiak emlékére, kik nemzetünk ezredéves történetében kiváló helyet foglaltak el: ép oly fájdalmas érzések között üdvözlöm most jelen főtanácsunknak egybegyült tagjait annak a megmérhetetlen veszteségnek sulya alatt, mely Felséges Asszonyunknak, Erzsébet királynénknak alig másfél hóval ezelőtt történt halálával áldott jó királyunkat s vele hazánkat és nemzetünket érte és a kinek most a nemzet készül ugyanesak a fővárosban emlékszobrot emelni.

Nem bocsátkozom e nagy csapás mérlegelésébe, mert érzi és érezni fogja annak sulyát minden magyar sziv időtlen időkig. Azoknak az intézkedéseknek a felsorolását is mellőzöm, a melyeket a megdöbbentő halálhir vételével azonnal megtettünk, hogy vallásközönségünknek e sulyos csapás felett mélyen érzett fájdalma egyházunkban külsőleg is kifejezést nyerjen; mert ezeket az intézkedéseket E. K. Tanácsunk évi jelentéséből alkalma lesz a mltgs és főt. Egyházi Főtanácsnak megtudni. De mivel a megrenditő haláleset óta most vagyunk igy egybegyülve, hazafiui érzésemet tagadnám meg, ha elmulasztanám páratlanul nagy és nemes lelkü királynénk emléke előtt ez alkalomból is egész vallásközönségünk nevében meghajolni s halálát megkönyezve, áldani az isteni gondviselést, hogy őt nemzetünknek védangyalul adta mig élt és a ki bizonyára szeretettel tekint le hazánkra és nemzetünkre a szellem országából is, hova angyal-tiszta lelke milliók imájától kisérve elszállt. Oh,

legyen ezért áldott, ezerszer áldott emléke! S népeinek igaz és mélységes fájó részvétiben találjon enyhet és vigaszt a legjobb és legnemesebb királyi sziv!

Mgs és főt. Egyh. Főtanács! A mint a meghivókkal kiküldött tárgysorozatból méltóztattak látni, egyházunkat és iskoláinkat illetőleg nem egy fontos és nagyjelentőségű tárgy fog jelen főtanácsunkon is tárgyalás alá kerülni. A nélkül, hogy ezek közül egyiket a másik fölébe akarnám emelni, legyen szabad mégis két dologra felhivnom becses figyelmöket. Egyik a jövő évre előirányzott költségvetés. Sajnos, hogy az E. K. Tanács ez uttal sem tudta azt fedezethiány nélkül egybeállitani. Ez a hiány közel 2000 frt. Pedig meg vagyok győződve, hogy a kiadások jóval feljül fogják mulni az előirányzott kiadásokat. Mert a tapasztalat szerint évről-évre mind több olyan kiadásaink merülnek fel, a melyekre egyátalában nem számitottunk és nem is számithatunk. Az előirányzott bevétel pedig alig hiszem, hogy megfelelőleg több legyen, tekintettel főleg a gazdasági viszonyokra, a miktől függ jövedelmeinknek egy tekintélyes része. Nem akarok ezzel riadalmat okozni. Mert bizom benne, hogy ha ez időszerint deficzittel is kell küzdenünk, nem fog az kronikus betegséggé válni. De hogy csakugyan ne is váljék azzá, magunknak kell az ellen minden óvintézkedést megtenni. S csupán ezért voltam bátor költségvetésünkre rámutatni. Megvallom, hogy nem szeretném, ha elmaradnánk a világtól. De inkább ezért nevessenek ki az emberek, mint azért, hogy saját hibáink és gondatlanságunk miatt elbuktunk. Mert az első esetben csak később jutunk a czélhoz, de Isten segedelmével eljutunk; a másodikban ellenben megeshetik, hogy többé fel sem tudunk kelni.

A másik, a mire még reá akarok mutatni, az a javaslat, mely egyházunk szervezetének módositását foglalja magában. Évek óta foglalkozunk már ezzel. De ez nagyon természetes. Mert magában a megszokás valamihez, felette nehézzé teszi attól megválni. Menynyivel nehezebb e megválás akkor, ha a megszokást az a gondolat is támogathatja, hogy a mi jó volt eddig, ezután is jó lehet. S ki merné tagadni, hogy a mi jelenlegi egyházi szervezetünk nagy idők próbáját kiállotta s igy annak módositásával nemcsak az a gondolat támadhat lelkünkben, hogy miért ne maradhatna az igy továbbra is, hanem az az aggodalom is, hogy vajjon nem telik-e be rajtunk is, hogy a ki a régi gyepüt elhányja, megmaratik a kigyótól; vajjon a vert utat elhagyva, nem fogunk-e eltévedni?

Hát igaz, ez az aggodalom mindnyájunk kebelében felmerülhet s hogy fel is merült, mutatja az, hogy a mint mondám, már rég óta foglalkozunk e kérdéssel, évről-évre huzva és halasztva a javaslat tárgyalását. De végre is a fejlődés törvénye alól nem vonhatjuk ki magunkat. Az a szervezet, a melylyel ma birunk, ha régi és kipróbált is, nem egyszerre állittatott meg és szintén magán viseli a különböző idők és szükségletek által igényelt ujitásokat. Miért zárkóznánk el tehát attól, hogy a jót is a lehetőleg még javitsuk. S csak is ez a czélja egyházi szervetünk iránt készült javaslatnak is. Nem akar ez tabula rasat csinálni. Csupán a mai kor által igényelt képviseleti rendszert kivánja nagyobb mérvben alkalmazni egyházi szervetünkben is. Mert az egész javaslatban alig van egyéb ujitás eddigi szervezetünkön, minthogy egyh. főtanácsainkon az egyházkörök nemcsak tisztviselőik és egyh. tanácsosaik, hanem választott képviselőik által is részt vegyenek. És én nem kétlem, hogy ennek meg lesz a jó hatása. Mert ne ámitsuk magunkat mgs. és főt. Egyh. Főtanács, de a mi egyházi tanácsosi intézményünk, ha általában nem élte is tul magát s ma is megbecsülhetetlen szerve egyházunknak, a minthogy az uj javaslat sem czélozza annak eltörlését, minden esetre némi reformot igényel. Mert tisztelet a kivételeknek, de egyh. tanácsosaink egy nagy része nemhogy valamely szolgálatot igyekeznék tenni egyházunknak, de egyátalában még annak ügyei iránt sem érdeklődik. Vigyük vissza az egyh. tanácsosságot oda, a honnan az kezdetben is kiindult, hogy azzal csak egyházunk ügyei körül tényleg már érdemeket szerzett hitsorsosainkat tiszteljük meg s a javaslatban tervezett képviseleti intézmény behozatalával nyissunk tért ily érdemek szerzésére azoknak, kik szent vallásunk, egyházunk és iskoláink iránt melegen éreznek, azokért tenni és áldozni készek. Az egyh. tanácsosi intézménynek változatlan fenntartása, nézetem szerint, azért is lehetetlen, mert ha mindazokat megválasztjuk egyh. tanácsosoknak, a kik arra az eddigi módon igényt tarthatnak, akkor legfőbb hatóságunk egy oly testületet fog képezni, a mely semmi esetre sem fog arányban állani vallásközönségünk lélekszámával.

Mindezeknél fogva bátor vagyok kérni a mgs. és főt. Egyh. Főtanácsot, hogy méltóztassék a szervezeti javaslatot annyi készület után már letárgyalni, hogy a lehetőleg jövő évi zsinati főtanácsunkat az uj szervezet által kivánt módon, annak keretében tarthassuk meg.

Tekintettel arra, hogy ugy részemről, mint az E. K. Tanács részéről teendő évi jelentésekből bőv alkalma lesz a mgs. és főt. Főtanácsnak egyházunk és iskoláink mult évi állapotáról magának meggyőződést szerezni, valamint a tárgyalások folyamán mindnyájunk előtt nyilvánvalókká lesznek a jövő iránti kötelességeink, én nem kivánom ez uttal tovább igénybe venni becses figyelmöket, hanem óhajtva, hogy tanácskozásainknál minden személyes érdeket levetkőzve, vezessen azokban mindnyájunkat egyházunknak hagyományos szeretete és az a kölcsönös egyetértés, mely Isten segedelme mellett egyedül biztositja munkálkodásunknak, törekvéseinknek sikerét.

Jelen főtanácsi gyülésünket ezennel megnyitottnak nyilvánitom.

II. Jelentések.

1. Püspöki jelentés.

Méltóságos és Főtisztelendő Egyházi Főtanács!

A midőn 22-ik évi jelentésemet megteendő vagyok, mindenek előtt hálára nyilnak meg ajkaim az isteni gondviselés iránt, mely ez évben is kegyelmesen őrködött anyaszentegyházunk felett. Mert a mint a zsoltáríró oly igazán mondja: „Ha az Ur nem őrizi a várost, hiába vigyáznak az őrizők". S bizony a mi őrgondunk is hiába való lenne, ha Isten elfordítaná atyai szemeit szeretett Sionunkról. Minden munkánk, minden törekvésünk és igyekezetünk csak általa és vele lesz sikeressé. A jó Istennek köszönhetjük hát egyházunknak ez évben is fennmaradását és előmenetelét.

De vajjon dicsekedhetünk-e előmenetellel is? Ha ezt csak valamely rendkivűli szerencsés eseményben keressük, ilyenre a közelebbi egyh. főtanács óta nem hivatkozhatom. De a mennyiben nemes harczunkat ez évben is megharczoltuk s küzdelmeinkben el nem estünk, a mennyiben egyházunk ügyeinek intézésében s azoknak folyásában, ha talán itt-ott hiányok és fogyatkozások is merültek fel, általában véve fennakadás nem volt, sőt dolgaink a lefolyt évben is a rendes mederben haladtak: azt hiszem, hogy ezt méltán a nyereségszámlára irhatjuk. Ne is várjuk egyházunk haladását és előmenetelét a véletlen szerencsétől, hanem igyekezzünk azt mi magunk előmozditani szent vallásunk és egyházunk forró szeretete, ezek iránt tartozó kötelességeinknek hiv és lelki-ismeretes teljesitése, hitbuzgóság, tehetségeinkhez mért áldozatkészség által, mert ezek nélkül a legnagyobb szerencse is csak olyan mint a nap, mely hiába árasztja ki sugarait arra a fára, a melyben a nedvkeringés már megszünt, nem fognak azok azon egyetlen rügyet is fakasztani, egyetlen gyümölcsöt is érlelni.

Szükségesnek tartottam ezt megjegyezni, mert nekem úgy tetszik, hogy mind inkább kezdünk a szerencsére támaszkodni, s attól várni minden szükségeink kipótlását, minden sajgó sebünk enyhitését.

Tény az, hogy az ujabb időben áldott emlékű jóltevőink nemeslelküségéből jelentékeny segély forrásaink nyiltak meg és ha b. e. Berde Mózsánk fejedelmi hagyományа talán már rövid idő alatt rendelkezésünkre fog állani, ama segélyforrások igazán nemremélt bőséget fognak nyerni. S lám, nem hogy szükségeink apadnának és a panasz kevesebb lenne, de még több mint volt addig, a mig, ugy szólva, tisztán csak önerőnkre voltunk utalva. S ne higyje senki, hogy ha, a mint mondám, rövid időn b. e. Berde Mózsánk gazdag hagyományának élvezetébe jutunk, ez minden gondtól felment s egyházi életünk minden térein csak a kezünket kell kinyujtani, hogy arassunk s a gyümölcsöket szedegessük. Mert bizony mondom, ha öntevékenységünk megszünik, ha mi magunk egyházunk és iskoláinkért semmi áldozatot nem tudunk, nem akarunk hozni, szerencsétlenebbek és szegényebbek leszünk hitelődeinknél, sőt még az ők jótéteményeire sem leszünk méltók.

A fennebbiekkel kapcsolatban nem mulaszthatom el hivatkozni a lelkészi államsegélyre, a melyet Dr. Wlassics Gyula vallás- és közoktatásügyi m. kir. miniszter úr a f. évre 13,5000 frt.-ban méltóztatott egyházunk számára kiutalni, tehát 2250 frttal többet, mint a mult évben. A jövő évben pedig kezdetét veszi a lelkészi fizetéseknek 600 frtra, illetve 800 frtra kiegészitése a vonatkozó törvény értelmében. De csak kezdetét veszi, mert a fizetéseknek 600 frtra emelése is csak 3 év s folytatólag 800 frtra emelése azután még 6 év alatt fog megtörténni. És a mikor ez tényleg meg is fog történni, kérdem, elég lesz-e arra, hogy ifjaink a lelkészi állásért versenyre kelljenek, ha egyfelől nem fogja őket is maga az eszme lelkesíteni, mint lelkesítette a multban lelkészeinket a legnagyobb szegénységben is; másfelől az egyháztagok is azt gondolják, hogy miután lelkészeinket már az állam is gondjába vette; az ők kötelezettségök és tartozásaik azok s általában egyházunk iránt megszünt. Ismét oda jutottunk tehát, hogy örvendhetünk ugyan a kedvezőbb viszonyoknak, a melyek közé jutottunk; de ha a bennünk levő erőforrásokat nem gondozzuk, ha mindent másoktól várunk, ha kiki közöttünk nem érzi azt, hogy soha sem szünik meg igaznak lenni Jézus ama mondása: nemcsak kenyérrel él az ember, hanem istennek minden igéjével; szóval, ha mi nem fogjuk ápolni magunkban buzgó hitelődeink szellemét, legyen bármily nagy a külső segély, nem fogunk sokra menni sem a magunk jóllétének, sem egyházunk felvirágoztatásának vágyában és reményében.

Helyén látom itt még megemliteni, hogy főiskolánk ujra épitése, jobban mondva egy uj főiskola épitése ügyében, az E. K. Tanács a Mélt. és Főt. Egyh. főtanácstól nyert megbizatásához képest, a tervet elkészittetvén s a költségekre nézve a számitást is hozzávetőleg megtétetvén, miután uj főiskolánk körülbelől 500,000 frt. befektetést igényel, a minek fedezésére évi 5000 frtot sehonnan kihozni, kiszámitani nem tudtunk, azzal a kéréssel fordultunk a nméltóságu vallás- és közoktatásügyi Miniszter urhoz, hogy méltoztassék évi 5000 frt

egyházi államsegélyünket 10,000 frtra felemelni, hogy ily módon egy uj főiskola épitésével magunk elébe tüzött ezélt valahogy már elérhessük. E kérést f. évi febr. 28-án mélt. Dániel Gábor főgondnok ur és az én vezetésem alatt egy küldöttség terjesztette a Miniszter ur ő nagyméltósága elibe, mely küldöttségnek tagjai voltak Kolozsvárról Kozma Ferencz és Fekete Gábor isk. felügyelő gondnokok, Boros Sándor igazgató-tanár, Pákei Lajos tervrajz késziitő mérnök; Budapestről Bedő Albert, ifj. Daniel Gábor, Gál Miklós, Kozma Gyula, Mikó Miklós, Perczel Ferencz, Sebes Pál és Székely Ferencz afiai. És a Miniszter ur, a ki megelőzőleg ugyanesak főiskolánk épitésére 120.000 frt segélyt kilátásba helyezett, e kérésünket is meghallgatta s ujabb jelét adván ezzel is vallásközönségünk iránti jó indulatának, értesülésem szerint a jövő 1899 évi költségvetésben egyházunk részére az évi segélyt tényleg fel is emelte a kért 10,000 frtra. Nem kétlem, hogy az országgyülés is megfogja szavazni s ily módon most már komolyan kozzá kell látnunk az uj főiskola felépitéséhez. Csak azt jegyzem meg itt is, hogy ez ügynél sem lehet számitáson kivül hagyni saját áldozatkészségünket se és szeretem hinni, hogy a tovább már nem odázható főiskola felépitése terheinek hordozásában minden unitárius ember készséggel részt fog venni.

A mi már szorosabb értelemben vett évi jelentésemet illeti:

1. Belső emberek változása a mult évi egyh. főtanács óta:

a) Lelkészeknek rendeltettek: Simó János, s.-köröspataki l. Tordára, Deák Miklós, ürmösi l. Tordátfalvára, Ozsváth Gábor, hévizi l. Ürmösre, Péter Sándor, m.-szt.-benedeki l. Bözöd-Ujfaluba, Nagy Lajos h.-mezővásárhelyi s.-lelkész Sepsi-Köröspatakra, Kiss Aladár, datki l. Hévizre, Nagy Béla, lelkész-jelölt B.-Szt.-Miklósra, Ürmösy Károly, segéd-lelkész Jánosfalvára, Kelemen György, lelkész-jelölt Datkra; továbbá Lőfi Ödön, l.-jelölt Nagy-Ajtára l. helyettesnek, Katona Mihály, volt kántor-tanitó Sárdra lelkészt helyettesitő levitának.

b) Kántortanitóknak: Jánosi Pál, t.-jelölt Szindre, Beke Mózes, gagyi közs. tanitó Medesérre; továbbá Biró Domokos, medeséri közs. tanitó Korondra, ifj. Kis Jakab, derzsi közs. tanitó ugyanoda kántoroknak a községekkel fennálló szerződések értelmében, végre Péterfi Vilma okleveles ovónő Ravába ideiglenes minőségben r. tanitónőnek.

c) Elhunytak: Gálfalvi Sámuel sárdi, Kriza Sándor n.-ajtai, Darkó Sándor jánosfalvi, Máté Sándor városfalvi rendes, Gyöngyösi Dénes nyug. l., Siménfalvi Sándor nyug. l. és Zoltán Miklós szintén nyug. kántor-tanitó afiai.

d) Ürességben vannak: a városfalvi, bordosi, iklandi, szőkefalvi, szt.-benedeki és b.-körispataki lelkészi; a s.-szt.-györgyi és s.-szt.-királyi kántori állomások. Kapcsolatban megjegyzem, hogy lelkészjelölt rendelkezés alatt csak 2 van. Ezek közül is egyik Simonfi Márton, Oxfordba lett kiküldve. A lelkész-növendékek száma szintén nem több 6-nál. És igy az ürességben levő állomások közelebbről még nem lesznek betölthetők.

2. Az anyakönyv és népesedési kimutatások szerint egyházunkban 1897-ben

A) Kereszteltetett: *a)* fiú 1098
b) leány 996
együtt . . 2094 ujszülött.

Több 15-tel mint 1896-ban. Ezekből házasságon kivül született 190.

B) Konfirmáltatott: *a)* fiu 493
b) leány 533
együtt . . 1026 növendék.

Kevesebb 126-al mint 1896-ban.

C) Összeeskettetett: *a)* tisztán unitárius házaspár . . . 287
b) vegyes vallásu . 132
együtt . . 419 pár.

Kevesebb 79 párral mint 1896-ban.

D) Eltemettetett: *a)* a férfi nemből . . 789
b) a nőnemből . . . 775
együtt . . 1564

Kevesebb 123-al mint 1896-ban.

E) Átállott egyházunkba 286
Kilépett egyházunkból 127

E szerint 159-el többen jöttek egyházunkba, mint a mennyien abból kiléptek. De a kilépettek közül sem lett egy is felekezet-nélkülivé.

F) A lélekszám 1897 év végén volt . 67,990
1896 „ „ . „ . 67,696

Mutatkozik évi szaporodás 294.

Tekintettel azonban a szülöttek és meghaltak közötti különbségekre, mely az előbbiek javára 530-at tesz ki, és ehez hozzá adva az átállásoknál mutatkozó javunkra eső többletet 159-et, évi gyarapodásnak 689-et kellene kitenni. E különbözet valószinüleg onnan van, mert szétszórt hiveinket lelkészeink nem tudják számon tartani.

A kereszteltetéseket, a házastársaknak egyházilag is egybeadását illetőleg a kimutatások szerint nagyobb aggodalomra ugyan nincs ok, de azért nem mulaszhatom el ismételten felhivni lelkész afiai figyelmét ez irányban, hogy legyenek hiv őrállói a gondjaikra bizott gyülekezeteknek, mert a napok, bizony gonoszak és a kisértés sokféle.

3. A közvetlen püspöki vizsgálat alatt álló egyházközségek a vonatkozó számadások szerint 1897-ben bevettek 27496 frt 20 krt, kiadtak 25525 frt 53 krt és igy a pénztári maradék volt év végén 1813 frt 62 kr. Az 1898 évre áthozott pénzállagok pedig 161,249 frt 83 kr a mi 3502 frt 77 krral kevesebb a megelőzött évinél. De ez az apadás csak látszólagos és onnan származik, mert a mult évben

a polgárdii egyházközség pénzvagyon állagába az ingatlanok értéke ir beszámittatott volt, a mi a 8000 frtot meghaladja. Következőleg ha ebből leütjük a 3502 frt 77 kr mutatkozó apadást, még 2739 frt 71 kr a pénzállag gyarapodása. A teher ezeken az egyházközségeken 16580 frt kevesebb 33 frt 71 krral, mint a megelőző évben.

Személyesen meglátogattam, illetőleg püspöki vizsgálatot tartottam a mult év deczember havában a tordai, f. évi junius hóban toroczkói, juliusban abrudbányai és verespataki egyházközségeinkben. Örömmel jelenthetem, hogy e kiszállásaimban nemcsak saját egyházunk hivei, hanem a más vallásuak, valamint a polgári hatóságok részéről is mindenütt a legnagyobb szivességgel fogadtattam. Sőt utközben is nem egy kedves meglepetésben részesültem. A többek között abrudbányai utamban Gyulafehérvárt, e városban és környékén élő hiveink közül többen összegyülve várakoztak rám, a kiknek élén Csiky László. kir. ügyész afia a legmelegebben üdvözölt, a mi annál jobban esett, mert bizonyságául szolgált annak, hogy igy szétszortan, minden egyházközségünktől távol élő hiveink kebelében is megvan és elevenen lüktet az együvé tartozás érzése, hogy az igaz unitárius unitáriusnak marad, ha talán évek hosszu során át nincs is alkalma hitsorsosaival egy templomban imádkozni. Általában, nem is azért emlitettem meg ezeket, mintha a személyemet ért megtiszteltetésből magamnak oltárt kivánnék emelni, hanem csak azért, hogy megnyugtatásunkra szolgáljon mindnyájunknak az, hogy Istennek hála a kor anyagias iránya mellett is hiveinkben az egyházias szellem nem szünt meg munkálni s ha a vallásos érzést gyakran el is nyomják a mindennapi élet gondjai és terhei, csak egy kis szikra kell és az ismét lobbot vet és hevit.

A mi a vizsgálatok eredményét illeti, annak részletezésére itt nem terjeszkedem ki, mert akkor ismételnem kellene mindent, a mi a vonatkozó jegyzőkönyvekben már meg van irva. Csak azt emlitem még meg, hogy a tordai vízsgálat alkalmával személyesen iktattam be Albert János, 52 évi hiv és soha el nem évülő szolgálatai után nyugalomba vonult lelkész afia helyébe Simó János ujonnan kinevezett lelkészünket. Az abrudbányai vizsgálat alkalmával pedig egyidejüleg ottani templomunk fennállásának 100-dik évfordulóját lélekemelően ünnepeltük meg. Ez ünnepélyre többen felkisértek nemcsak Kolozsvárról, hanem a vidékekről is. Név szerint Szentiványi Gyula, kolozs-doboka köri felügyelő-gondnok, Boros György tanár, Mózes András, Simó János, Józan Miklós, Gvidó Béla lelkész, illetve esperes, Albert Dénes, Albert János, Koncz Gyula egyh. tanácsos, Pap László, Gál Lajos, Szigeti István, Gálfi János, Veress József afia stb. Nagyon sajnálom, hogy br. Petricsevich-Horváth Kálmán főgondnok ur ő méltóságát, ki szintén feljönni szándékozott Abrudbányára, e szándékában nagynénjének özv. gróf Kornis Zsigmondnénak szül. br. Györfi Bertának ez időtájt történt halála megakadályozta. A boldogult özvegy grófné évek óta már távol tőlünk Debreczenben lakott, de itt is ismételhetem azt, hogy az igazi unitárius unitáriusnak marad,

ha nincs is alkalma unitárius templomban imádkozni. Mert az özvegy grófné is mindvégig hű maradott ősei vallásához. A család felkérésére temetésénél is én végeztem az egyházi szertartást Debreczenben. A mit megemliteni azért sem mulaszthattam el, mert ez alkalmul szolgált nekem is arra, hogy a főgondnok urral néhai Szabó József afia által Debreczenben vallásközönségünknek hagyott házastelket személyesen is megtekinthessük. Sajnálom, hogy a tanyára az idő rövidsége miatt nem mehettünk el.

4. A báró Baldácsy-alapitvány meghatalmazottjainak f. évi jun. 9-én Budapesten tartott közgyülésén meghatalmazott társammal Bedő Albert afiával együtt ez évben is részt vettem. E közgyülés mindenekelőtt gr. Tisza Lajos ur ő nagyméltóságának, az igazgatóság több éven át volt elnökének haláláról a sulyos veszteség felett érzett fájdalommal megemlékezvén, a megboldogultnak az alapitvány ügyei körül szerzett dus érdemei iránt háláját jegyzőkönyvében is kifejezte. Helyébe pedig Tisza Kálmán ur ő nagyméltóságát választotta meg egyhangulag az igazgatóság elnökének. Az egyházkerületnek ez évre is 3500 frtban szavaztatott meg az osztalék. De ebből most 3000 frt a rendes és 500 frt a rendkivüli osztalék. A mi azt teszi, hogy a 3000 frtot most már állandó osztaléknak tekinthetik az egyházkerületek. A rendkivüli osztalék összege lehet több is, kevesebb is évenként az évi jövedelemhez képest. Reméljük, hogy több lesz. Legyen ez uttal is áldva tőlünk mindnyájunktól a nagy alapitó emléke!

5. A Dávid Ferencz-alap kezelésem alatt álló részének állása f. évi julius 1-én készpénzben takarékpénztárba helyezve 3258 frt 28 kr, kölesönökben 1600 frt, együtt 4858 frt 28 kr a mi központárba 1879-ben beadott 11519 frttal 16407 frt 28 krt tesz. Már is jelentékeny összeg. Mert bár ez idő szerint alig gyarapszik egyébbel, mint az évenként felhasznált 600 frton feljül maradó kamattal, remélem, hogy a megfelelő kezeléssel ez alapitvány is egykor gazdag segély forrássa lesz egyházunknak. S valóban, nem tudom elrejteni örömömet, hogy annak megteremtése iránti gondolat annak idejében lelkemben megfoganmzott és ily szép siker koszoruzta meg. Az ezredéves alapra nézve — sajnos — e sikerrel eddig legalább nem dicsekedhetem. Ugy látszik, hogy ez alapitvány iránt nem tudok oly figyelmet ébreszteni, a mit megérdemelne. A közelebbi főtanács óta, tehát egy egész év alatt mindössze csak 22-en emlékeztek meg ez alapitványról. S a mi igen jellemző, ezek közül többen olyanok, a kik már másodszor adakoztak. Mintha ezeknek a szive dobogna azokért is, a kik még egyáltalában nem jelentek meg áldozataikkal ez oltárnál. Tudom én azt jól, hogy napjainkban annyira igénybe van véve minden ember mindenfelől ilynemü felhivásokkal, hogy egyiket vagy másikat a legjobb akarat mellett is kénytelen figyelmen kivül hagyni. De azt gondolom mégis, hogy ha szemünk előtt tartjuk az apostol intését: „Mindenekkel jót tegyetek kiváltképen a mi hitünknek cselédeivel", épen egyházunkról nem lehet és nem szabad megfelejtkezni. Ennélfogva bár a mult évi főtanácson is feljajdultam

volt ez alap iránt mutatkozó közöny miatt, nem mondok le a reményről, hogy e gondolatom sem született halva. Az ezredéves alap mai állása különben 1987 frt 90 kr.

6. Angol és amerikai testvéreinkkel igyekeztem levelezések által a testvéri viszonyt ez évben is ápolni. Es az részökről is viszonoztatik. Sajnos azonban, hogy az amerikaiak, budapesti egyházközségünknek eddig adott évi segélyt, melyet megelőzőleg már leszállitottak volt, most már teljesen beszüntették. Ellenben angol testvéreink ez évre is küldöttek 50 font sterlinget. E mellett Oxfordba ujonnan kiküldött papjelöltünket is a szokott módon segélyezik. Nem különben a Channing-House School igazgatónője, Miss Sharpe a legnagyobb örömmel fogadta, hogy Kovács János tanár afia leánya, Kovács Irén még egy iskolai évre az intézetben, Londonban maradni magát elhatározta. Vajha az összeköttetést ez uton is fentarthatnók angol testvéreinkkel. A hitbuzgó igazgatónő részéről ebben nem is lesz fennakadás. Csak mi is találhatnánk erre időről-időre vállalkozó szülőket és alkalmas leányokat.

7. Végül még csak sorainkban szenvedett veszteségekről kivánok megemlékezni. A közelebbi főtanács óta elhunyt belső embereinken kivül, a kikről a belső emberek változása rendjén kegyelettel már megemlékeztem, egyházi tanácsosaink közül elhunytak Simén Elek, Filep István, Csiki Elek, Ozsváth Márton és Kénosi Sándor József afiai. Ezek közül Filep István, mint huzamos ideig központi pénztárnok s haláláig kolozsvári egyházközségünk gondnoka is buzgóságának és vallásközönségünk közügyei iránt tevékenységének nem egy maradandó emlékét hagyta fenn; Kénosi Sándor József pedig mint dévai l.-egyházunk megalapitásának egyik lelkes tagja és annak szintén haláláig buzgó gondnoka szintén ama jobbak és kevesebbek közé tartozott, a kiket életökben a köztisztelet, halálukban a fájó részvét méltán környez. Nyugodjanak csendesen!

Ezzel bezárva jelentésemet, tisztelettel kérem annak tudásul vételét és elfogadását.

2. Közigazgatási jelentés.

Méltóságos és Főt. Egyházi Főtanács!

Bár némileg heggedez már a magyar nemzet szivén oly kegyetlen erőszakkal ejtett seb, mégis lehetetlen ugy kezdeni meg az elmult évről szóló jelentésünket, hogy legelőször is ne oda mutassunk arra a tőrszurásra, mely mindnyájunkat sziven talált. Hőn szeretett királyasszonyunk halála lesujtólag hatott ugy E. K. Tanácsunkra, mint egyházunk egyetemének minden egyes tagjára. Mi nemcsak hogy a szeplőtlen tiszta jellemű nőt, a nemzet védangyalát sirattuk, hanem a kigunyolt erkölcsöt és a megszégyenitett vallást is. Mint a vallás és erkölcs melegágyának, az egyháznak töprengve kellene körültekinteni és saját jövéje fölött aggódni, ha nem látná, hogy valamint a természeti, ugy az erkölcsi világnak is vannak

szörnyszülöttei, melyeknek élete pillanatnyi, müködésük ellenkezik minden természeti és erkölcsi szabálylyal, miért irányadónak venni nem lehet. Ilyennek kellett tekintenünk felséges Királynénk halálát, s mig egyfelől a kétségbeesés környezett minden magyar szivet, másfelől a kegyelet és hála vallásos érzelmeit igyekezett kifejezésre juttatni. E. K. Tanácsunk éppen rendes ülésre volt összegyülve, midőn a hir szomoru valóságáról meggyőződve a főt. püspök ur, jelentést tett a katasztrófáról. E. K. Tanácsunk jegyzőkönyvileg fejezte ki mély fájdalmát és szeretve féltett királyunk Ő Felségéhez részvét iratot küldött megfelelő diszes kiállitásban a vallásközönség nevében.

Ugyanakkor intézkedtünk, hogy a temetés ideje alatt összes egyházainkban szóljanak a harangok s a következő vasárnap gyászistentisztelet tartassék. Meg van győződve E. K. Tanácsunk, hogy lelkészeink és gyülekezeteink a leghivebben teljesitették ezt a szomoru kötelességet. Kolozsvárt a templomban, a főiskolában és a leányiskolában is megható, szép gyászünnepélyek tartattak.

Egyházunk kebelében is éreztük a halál kegyetlen sujtolását. Udvarhelyköri esperesünk, Darkó Sándor atia rövid ideig tartó betegségben váratlanul elhunyt márczius hó 20-án Jánosfalván. E. K. Tanácsunk részvétét jegyzőkönyvében kifejezte és az esperesi teendők végzésével megbizta Kisgyörgy Sándor köri jegyző atiát.

Filep István volt központi pénztárnok és b. e. nyugd. bizottsági elnök atia, egyházunknak mindig buzgó tagja, elhunyt mindnyájunk fájdalmára Korpádon. Ezzel kapcsolatban megemlitjük, hogy E. K. Tanácsunk a néhai Filep István hagyatékában hátramaradt irományokat az örökössel egyetérlőleg megnézette és a megtalált számos okmányt átvette. Ezek között volt a várfalvi egyházközség tulajdonát tevő 30 frtos kötvény is, melyet néhai Barla Benjámin ajándékozott volt az egyházközségnek. A kötvény értékesitése iránt a lépéseket megtettük.

E. K. Tanácsunknak a magas kormánynyal folytatott érintkezése minden irányban szivélyes volt. Ujabb időben tapasztalta E. K. Tanácsunk, hogy egyházunk a hivatalos kimutatásokban a görögkeleti egyházak után soroztatik, holott a törvényes gyakorlat az volt eddig, hogy mindig a két protestáns felekezet után soroztatott. Megkértük ő Nagyméltóságát, hogy a történelmi sorrendet visszaállitani kegyeskedjék.

A protestáns testvéregyházak figyelmét tapasztaltuk abban, hogy évi közgyüléseik jegyzőkönyveit a mult évről is megküldötték.

Egyházköreinkben az ügyek intézése minden tekintetben gyors, pontos és szakszerü volt. Esperes atiainak egyetemlegesen elismerését nyilvánitja E. K. Tanácsunk.

Örömmel hozzuk a mélt. és főt. Egyh. Főtanács tudomására, hogy a Király Ő Felsége Albert János tordai lelkész atiát a közügyek terén szerzett érdemei elismeréseül a koronás arany érdemkereszttel legkegyelmesebben kitüntette.

Kegyeletes kötelességének ismerte E. K. Tanácsunk fölhivni esperes afiait arra, hogy egyházunk belső emberei és más jelesei sirját az esperesi vizsgálat alkalmával vizsgálják meg és gondozásukról intézkedjenek.

B. e. dr. Brassai Sámuel sirját E. K. Tanácsunk gondozás alá vette, azt megfelelően fölhantoltatta.

A ladamosi birtokon levő házat emléktáblával jelöltettük meg a b. e. nagy alapitó, Augustinovics Pál iránti kegyeletből.

Esperes afiainak az esperesi vizsgálatokon nyilik kiváló alkalmuk egyházközségeink belélete megtekintésére és helyes, jó irányba vezetésére. Örömmel győződtünk meg a vonatkozó jegyzőkönyvekből, hogy ezen a téren lelkes buzgósággal jártak el. Lelkészeink és hiveink buzgóságáról és áldozatkészségéről is általában kedvező tudósitásokat kaptunk.

A határtagositásban a f. évben is több egyházközségünk volt érdekelve. Intézkedtünk, hogy egyházközségeinknek képviselői legyenek. A birtoktagositásnál több izben fordult elő olyan eset, hogy a korábbi időben vásárolt vagy ajándékozott birtok nem volt egyházközségünk nevére telekkönyvezve s a miatt nem vétetett tulajdonának és a tagositásból kihagyatott. Hasonló esetek kikerüléséért esperesi uton figyelmeztettük egyházközségeinket, hogy vegyék számba a birtokaik telekkönyvét és azonnal intézkedjenek.

A vallásközönség tulajdonát tevő ladamosi birtokon a telekkönyvi átalakitás, a bágyoni birtokon az érdemleges tárgyalás megtörtént, de a birtokba adás még nem; a bányabükki és a p.-szentmiklósi birtoktagositásnál a becslés megtörtént és a reclamatio elintéztetett.

Az ingók és ingatlanoknak egyenérték bevallása iránt ugy az egyházközségekben, mint a vallásközönség vagyonaiban intézkedtünk.

A kepe-fizetés hiányosságáról csaknem általános volt a panasz mindenik egyházkörben. Ennek főleg a mult évek rossz terméseiben keresendő magyarázata.

A püspöki vizsgálat alatt álló egyházközségek administratióját illetőleg kérdés állván elő, E. K. Tanácsunk kimondotta, hogy a püspöki vizsgálat alatt álló egyházközségek az illető köri esperes hatósága alá tartoznak és közigazgatási ügyekben az esperes utján járnak el.

A lelkészfizetés rendezésére vonatkozó törvényjavaslat tárgyalását megelőzőleg E. K. Tanácsunk föliratot intézett vallás- és közokt. minister ő nagyméltóságához, melyben egy pár észrevételnek figyelembe vételét kérte. A törvényjavaslat alapján meghozatott és szentesittetett a törvény s ma már folynak az előkészületek az eddigi fizetések összeiratására.

E. K. Tanácsunk ebben a rendkivül fontos ügyben megtette az előkészületeket. Kiküldötte a bevallási rovatos iveket és azok már készen is vannak, de mivel vallás- és közoktatásügyi minister ő nagyméltósága időközben hasonló kérdő ivmintàk kibocsátása

iránti szándékáról értesitette E. K. Tanácsunkat, az ügyet függőben hagytuk és várjuk minister ur ő nagyméltóságának intézkedését. Ebben a fontos ügyben a legnagyobb körültekintéssel és pontossággal kell eljárnunk.

A f. évre adott lelkészi államsegély fölhasználására nézve a minister ur ő nagyméltóságának megtettük a javaslatot és miután az elfogadtatott, a segélyt kiosztottuk.

Rédiger Géza szabédi lelkész afia inditványt nyujtott be az iránt, hogy a lelkészjelöltek és papjelöltek küldessenek ki a nyári szünidőre egyik vagy másik lelkész afiához a gyakorlati lelkészkedés terén tapasztalat szerzésre. E. K. Tanácsunk az inditvány üdvös voltát elismerte, de mivel a javasolt utiköltség hordozására semmi alap nincsen, azt nem fogadta el, különben is ugy Kolozsvárt, mint a legatiókban van alkalmuk gyakorlatra.

Fegyelmi ügy E. K. Tanácsunk előtt csupán egy fordult elő, a mely a fegyelmi biróság utján szabályszerüen letárgyaltatván, az illető hibásnak nyilvánittatott.

Peres ügyek. A tarcsafalvi egyházközségnek a Murát havas érdekében folytatott perében, melynek állásáról a korábbi jelentéseinkben is volt említés szerencsés haladás történt, a mennyiben jogügyész afia jelentése szerint a felperesek Pálfi Dénes és társainak a fayzási, legeltetési és makkoltatási szolgalmi jognak kiigazitás utján nyilvánkönyvileg bekebelezését kérték. Úgy az első, mint a másodfoku biróság felpereseket elutasitotta es az utóbbi 120 frt 95 krra mérsekelt perköltsegben elmarasztalta. Felperesek fölebbezése alapján az ügy jelenleg a m. kir. Curia előtt áll.

A per folyása közben mult év végén felperesek peren kivüli egyezség iránt kisérletet téven, E. K. Tanácsunk az ajanlatot figyelembe vette es hogy az egyház kebleben mar regóta duló egyenetlenségek szünjenek meg, fölhatalmazta es utasitotta az egyházközséget, hogy a felperesekkel szemben megállitott perköltségről mond jon le, ha a pertől föltetlenül elallanak és az egyházközség tulajdon jogat elismerik. Miután erre az egyházközség nem volt hajlandó, főhatósági jogánal fogva fölhatalmazta es utasitotta (190.) jogügyész afiát a béke megkötésére.

Az egyházközségnek Pálfi Dénes és társai ellen a havasra bekebelezett szolgalmi jog törlése iránt inditott perben is békére utasitotta E. K. Tanács az egyházközséget.

A néhai b. e. Raffai Károly hagyatéka ügyében a tanuk és szakértők kihallgattattak. A per itélet alatt áll.

A bágyoni birtok bérlői nem fizetvén meg a haszonbérletet, E. K. Tanács beperesitésüket elrendelte.

A néhai Dániel Elek alapitványába grf. Béldi Ákos és Kálmán urak fizettek 150 frtot.

A derzsi egyházközség még 1883-ban vásárolt volt egy birtokot több egyháztaggal, mint vásárló társakkal közösen. A vásárló társak a maguk birtokrészét a raja levő betáblázott teherrel vették

meg. E. K. Tanácsunk az egyházközségnek csak azzal a föltétellel engedte meg a vásárlást, ha a kötelékből teljesen kioldatik. Számos izben tett sürgetésére az a megnyugtató jelentés érkezett, hogy az egyház vagyonát veszély nem fenyegeti. A kényszerhelyzetnek engedve, az egyházközség békéje érdekében fölhatalmazást adott E. K Tanácsunk 323 frt 64 krral a kamathátralék törlesztésének hozzájárulására.

A kereszturi iskolát illető br. Orbán-féle hagyaték még mindig nincs elintézve. Folyamatban van. Megbizott ügyvédünk jelentése szerint a zárgondnoki számadások pontosan beadatnak.

Ugyancsak a kereszturi iskolát illető néhai Elekes József 25 darab 50- 50 frtos takarékpénztári részvénye ügyében mult évi jelentésünk kiegészitéséül jelentjük, hogy a végrendelet érvényesnek elismertetett, a hagyomány birtokba vétetett és a kereszturi iskolánál letétbe helyeztetett; E. K. Tanácsunk elrendelte, hogy az illetmény az özvegynek pontosan adassék ki.

Kisebb jelentőségü magán panasz tétetett a bölöni egyházközségből a gondnokválasztás, Ürmösről a kepekirovás, T.-Szent-Györgyről erdő eladás miatt. A két utóbbi elintéztetett, az első még folyamatban van. A maros-szt.-benedeki és s.-köröspataki egyházközségek és volt lelkészük között a kepeelszámolás miatt némi differentia adta elé magát. E. K. Tanácsunk az első ügyben még nem határozott, a s.-köröspataki egyházközség végzésünk ellen fölebbezett a mélt. és főt. Egyh. Főtanácshoz, de a fölebbezés nem lévén felszerelve, nem terjeszthettük föl. A közelebbi időben előfordult esetek arra inditják E. K. Tanácsunkat, hogy sajnálatát fejezze ki a fölött, hogy egészen csekély értékü dolgok miatt az egyházközségek és volt lelkészeik közötti békességet oly könnyen megzavartatni engedik.

E. K. Tanácsunk a jelen évben ujból megsürgette, hogy a hol megszünt a felekezeti iskolánk és az egyházközség szerződési viszonyba lépett, ott szabályszerü szerződés állittassék ki. Ezzel az ügygyel most már — egy pár esetet kivéve — rendben vannak egyházközségeink.

Az általános áramlatnak és egyházközségeink szegénységének engedve, fölhatalmaztuk a medeséri, bözödi, s.-köröspataki egyházközségeket, hogy felekezeti iskolájukat beszüntessék s az állammal szerződésre lépjenek. A bölöni egyházközségnek nem engedtük meg.

Szerződés jött létre Csegezben az iskolaépület 10 évi bérletére; Toroczkón a szerződés megköttetett, de ministerileg még nincs jóváhagyva; Csókfalván, Kis-Solymoson, Uj-Székelyen, Derzsben, Kökösben a szerződés az uj viszonyok szerint rendeztetett; Iszlóban nem lévén iskolaház, E. K. Tanácsunk egy házastelek megvásárlására 400 frt kölcsönt adott; Csekefalván, hogy az állami iskolával a kántori teendőkre nézve szerződési viszonyba léphessünk, az egyházközség telket vásárolt és mesteri lakot épitett.

Dombói tanitó afiát a vallás- és közokt. minister ő nméltósága

a tanitói nyugdijintézetbe a mesteri fizetés levonása után maradt fizetésével vette föl. E sérelem ellen tett fölterjesztésünk nem vezetett eredményre.

Birtokszerzés több egyházközségben fordult elő. Iszlói egyházközség házastelket vett iskolai használatra 500 frt értékben; h.-almási egyházközség erdőt 1000 frtot meghaladó értékben; csekefalvi egyházközség mesteri lakhelyet 330 frt értékben; mészkői egyházközség egy földet 120 frt, dicső-szt.-mártoni földet 500 frt értékben.

Eladásra engedély adatott a ravai egyházközségnek, mivel malmát a sok vizár és szárazság miatt nem használhatta jövedelmezőleg; a várfalvi egyházközségnek, mivel több kopár erdeje csekély jövedelmet adott.

A h.-almási, n.-ajtai egyházközségeknek engedélyt adtunk regalekötvényeik eladására, az elsőnek, hogy fekvőséget vásárolhasson, az utolsónak, hogy papi házát fölépithesse. Utóbbinak megrendeltük a tőke visszaállitását.

Épités több egyházközségben volt. Oklándon mesteri ház, Jánosfalván papi ház, N.-Ajtán papi ház és melléképületek, Csekefalván mesteri ház, Maros-Vásárhelyt bérházak, Kidében a papi ház kijavittatott, Tordán bérház, Karácsonfalván a papi ház nagyon égető szükség, de kellő fedezet hiányában elmaradt, Szent-Háromságon és Csegezben a templom ujra épitésre vár. Mindkettő használhatatlan.

Jelenti E. K. Tanács, hogy a Tivoli-utczai 2. és 6. számu tanári lakásokba, illetve bérházakba a vizvezeték bevitetett.

A mélt. és főt. Egyh. Főtanács mult évi utasitása értelmében a theologiai nyugdijintézetbe a befizetések az uj számitás alapján megkezdettek.

Lőrinczy Géza, minta-rajz iskolai növendéknek E. K. Tanácsunk a f. tanévre is megadott 350 frt segélyt.

Klug József 1892. évi julius 2-án kelt pótvégrendeletében 805 forint értékü házát és két kis darab szőlőjét felerészben oly föltétellel hagyta fiára, hogy ha örököse nem marad, az ő része a tordai gymnasiumra száll. Miután Klug Ferencz az iskolától a másod öröklési jogot megszerezni óhajtotta, E. K. Tanácsunk a tordai iskola és jogügyész atia véleménye meghallgatásával 150 frt készpénz kifizetése mellett arról lemondott.

Jószágfelügyelő atiai megtették jelentésüket a vallásközönség alapitványi birtokainak mult évi állapotáról, melyből kiemeljük, hogy a f. évi gazdasági viszonyok is gyengék voltak; az őszi buza nem sikerült; az alamori uradalomban még a vetőmagot is alig adta vissza, minek oka egyfelől a mult évi száraz ősz, mely a vetés elvégzését megakadályozta, másfelől a f. évi forró nyár, mely a szép kalászok szemesedését teljesen megakadályozta. A tavaszi vetések jól sikerültek.

Sajnosan jelentjük, hogy az alamori uradalmat a disznóvész is sujtotta és a malacz szaporulatot elpusztitotta. Alig lehetett 50

darabot megmenteni. Az orvosi segély alkalmaztatott, de eredményre nem vezetett.

Ezek a veszteségek a f. évi bevételt alább fogják szállitani még a mult évieknél is, de reméljük, a jobb esztendők kipótolják.

A derzsi alapitványi és a bányabükki birtoktól a mult évinek megfelelő eredményt remélünk.

A jószágfelügyelőség az összes birtokokat megvizsgálta, jelentéseit beadta. Örömmel jelentjük, hogy mlgs. br. Petrichevich Horváth Kálmán főgondnok ur a vizsgálatokban részt vett.

A b. e. Berde Mózes és dr. Brassai Sámuel hagyatéka állásáról külön jelentést fogunk a mélt. és főt. Egyh. Főtanács elé terjeszteni.

Kérjük a mélt. és főt. Egyh. Főtanácsot, méltóztassék ezen jelentésünket tudomásul venni.

3. Tanügyi jelentés.

Méltóságos és Főtisztelendő Egyházi Főtanács!

A tanügyet illető jelentésünket, miután a tárgysorozat rendjén összes iskoláinkról, azokban a tanügy állásáról részletes jelentés fog tétetni, itt csak egy pár mozzanatra kivánunk szoritkozni, tekintettel különösen az új iskola épitése iránt már évek óta folyó munkálkodásainkban elért eredményeket illetőleg. S örömmel jelenthetjük, hogy a mult évi főtanács óta ez irányban jelentékeny haladás történt.

Nevezetesen, miután a város törvényhatósága az épitendő főiskolával kapcsolatban egy utcza nyitását a város költségén elhatározta s ehez képest a főiskola, illetőleg utczák határvonalai kijelöltettek, Pákei Lajos mérnök afiával a tervet elkészittettük. Ennek felépitéséhez megkivántató fedezetet azonban a vallás- és közoktatásügyi m. kir. Miniszter ur által 25659—1897 sz. alatt törlesztési kölcsön alakjában adományozott 120 ezer forintban sem találván meg, f. évi január 20-ról 17 t. ü. sz. alatt azzal a kéréssel folyamodtunk a vallás és közokt. Miniszter urhoz, hogy az épitési segélyt fölemelni méltóztassék; mert a megadott segélylyel a legjobb akarattal sem tudjuk uj főiskolánkat felépitni. Egyszersmind az E. K. Tanács fölkérte a főt. Püspök urat, hogy e kérésnek lehető sikere érdekében egy küldöttséggel személyesen is közbejárni sziveskedjék. A küldöttség e megbizatásban f. évi márczius 1-én el is járt, még pedig a főt. püspök ur jelentése szerint kedvező eredménynyel, a mennyiben a Miniszter ur kilátásba helyezte, hogy 5000 frt évi egyházi segélyünket 10000 frtra fogja emelni.

Ugyanezzel az alkalommal a főiskola épületének tervrajza is a minisztériumi szakközeg által a küldöttségben szintén résztvett Pákei Lajos tervező mérnök afia jelenlétében felülvizsgáltatván, az igen jónak és a czélnak teljesen megfelelőnek találtatott s egy pár kisebb módositással helyben is hagyatott. Mihez képest a Miniszter ur azt f. évi márcz. 18-ról '5984 sz. alatt azzal a meghagyással

küldette vissza, hogy a részletes tervrajzot és költségvetést mielőbb készittessük el és terjesszük fel. Miután azonban az uteza nyitással a határvonalat illetőleg egy kis módosításért folyamodtunk a városi hatósághoz és ez még nem nyert megoldást, a részletes tervrajz készitéséhez mérnök afia még nem kezdhetett hozzá. Reméljük azonban, hogy rövid időn ez is megoldást nyer s ekkor azonnal megkészittetjük a részletes tervrajzot s ennek megfelelő költségvetést, hogy ha Isten is megsegit, a jövő év őszén az épitési munkálatokat megkezdhessük.

Kapcsolatosan ezzel még meg kell emlitenünk, hogy az uj iskola épitése ugy van tervezve, hogy abba kolozsvári egyházközségünknek a szappan-utczában lévő leányiskolája is belehelyeztessék; mi iránt az egyházközséggel most foly az egyezkedés.

Végül csak a napokban vettük a vallás- és közokt. Miniszter urnak f. hó 19-ről 70,208 sz. alatt kelt leiratát, melyben intézkedik a 105,000 frt törlesztési kölcsön fölvétele iránt, kilátásba helyezve ennek 1899 évi január 1-től esedékes annuitás folyositását.

Vallás és közokt. m. kir. Miniszter ur ő nméltósága 1312—898 sz. leiratában arról értesiti E. K. Tanácsunkat, hogy a tordai áll. polgári fiuiskolát áll. algymnásiummá szándékszik átalakitani s felhivja E. K. Tanácsunkat, hogy ez ügyben Tordán tartandó értekezletre küldjön képviselőt a maga részéről. E. K. Tanácsunk örömmel vette tudomásul a magas kormánynak a tordai áll. polgári iskolának algymnasiummá leendő átalakitása iránti szándékát, s hogy a maga részéről kész is lehetőleg hozzá járulni egy 4 osztályu algymnásium felállitásához; de tekintettel a mult hagyományaira és a jelen által is követelt érdekeire csak azon feltétel alatt, hogy az unitárius felekezeti jelleggel birjon, s mint ilyen az állam, esetleg a megye és a város segélyével a törvény követelményeinek megfelelőleg rendeztessék be. Ha ez, mint alapelv az ügy tárgyalásánál nem fogadtatnék el, E. K. Tanácsunk nem kiván akadályt görditeni; de a maga részéről minden hozzájárulástól visszavonul. E. K. Tanácsunk Kozma Ferencz isk. felügyelő-gondnok afiát küldötte ki biztosul, ki folyó évi ápril 6-án ngs. Kuncz Elek tank. főigazgató ur elnöklete alatt a megye és város megbizottjaival tartott értekezleten megjelent, a hol is az E. K. Tanács utasitása értelmében nyilatkozatát megtévén, különösen hangsulyozta vallásközönségünknek azon óhajtását, hogy a nagyméltóságu vallás és közokt. Miniszter ur velünk, egy államilag segélyezendő unitárius algymnásium szervezése iránt, tárgyalásba bocsátkozzék. Ez óhajtás jegyzőkönyvre vétetett és felterjesztetett vall. és közokt. Miniszter ur ő nagyméltóságához.

A főgymnásiumban Gálffy Lőrincz h. tanár az E. Főtanács 56—1897 sz. határozatával rendes tanárnak választatván, beiktatása f. évi ápril hó 2-án volt a szokott ünnepélyességgel. Ugyancsak Gálffi Lőrincz tanár afia részt vett a nagyméltóságu vallás és közokt. Miniszter ur által Budapesten augusztus havában rendeztetett latin-stilisztikai tanfolyamon.

Vallás és közokt. m. kir. Miniszter ur megbizásából Budapesten a Magyar Nemzeti Muzeum Széchenyi országos könyvtárban a könyvtárnokok részére julius havában nyári tanfolyam rendeztetett, a melyben Kanyaró Ferencz tanár és könyvtárnok afia is részt vett.

Kolozsvári főiskolánknál, mint a megelőző években, úgy a jelen isk. évben is br. Petrichevich Horváth Kálmán, áldozatkész főgondnokunk 150 frtot tüzött ki, a jeles tanulók jutalmazására.

Kőváry László isk. f.-gondnokunk áldozatkészségéből a lefolyt tanévben is 4 tanuló részesült naponta czipó segélyben.

E jelentésünk tudomásul vételét tisztelettel kérjük.

III. Elintézett ügyek.

A tárgysorozat megkezdése előtt Daniel Gábor főgondnok inditványára a főtanács jegyzőkönyvileg fejezte ki mély fájdalmát jó királynénk halála felett és tudomásul vette, hogy az E. K. T. megfelelő feliratban fejezte ki annak idejében az egész vallásközönség mély és igaz részvétét. A püspöki és közigazgatási jelentések felolvasásával az idő eltelvén, 10 órakor a főtanácsi gyülés tagjai templomba vonultak a szokásos ünnepélyes istentiszteletre, hol Győrfi Ferencz lelkész tartott alkalmi beszédet; ugy a szónoklat, mint a vegyeskarban nők és férfiak által előadott énekek, nagy hatással voltak az ünnepélyes hangulat fokozására.

11 órakor a gyülés folytatódván, esküt tesznek Nagy Károly egyházköri felügyelő főgondnok és Csongvai Lajos egyh. tanácsos.

Ezután az ügymenet különböző ágainak megvizsgálására bizottságok küldettek ki.

Kovács József és neje Czimmerman Anna hódmezővásárhelyi hitrokonaink 1000 koronás és Magyari Mihálynak 100 koronás alapitványait a főtanács hálás köszönettel vette tudásul s azoknak az alapitó levél értelmében való kezelését meghatározta.

Darkó Sándor udvarhelyköri esperes elhunytát a főtanács nagy részvéttel veszi tudásul s helyébe választott Kisgyörgy Sándor esperest hivatalában megerősiti s ugy őt, mint Simó János aranyostordaköri jegyzőt felesketi.

A néhai b. emlékü Brassai Sámuel és Berde Mózes hagyatékára vonatkozó ügyekben beterjesztett jelentések jóváhagyó tudásul vétettek.

A második napon tartott főtanácsi gyülésen mindenekelőtt tárgyalásra került a vallásközönség közigazgatási hatóságainak új szervezete ügyében beadott javaslat, melyet a mult évi főtanácsi gyülés által kiküldött bizottság készitett el. E javaslat tárgyalása nagy érdeklődés között folyt egy fél napon át, a mikor Benkő Mihály tanácsosnak beadott határozati javaslata következtében, mely az E. K. T. szervezésére új előterjesztést tartalmaz, annak további tárgyalása másnapra halasztatott, kiadatván Benkő inditványa egy

nagyobb bizottságnak javaslattételre. Másnap az egész közigazgatási új szervezetre vonatkozó szabályzat a kiküldött bizottság jelentésével együtt letárgyaltatott s az új szervezet végleges megállitása czéljából a jövő év tavaszára egy rendkivüli főtanácsi gyülés összehivása meghatároztatott.

Az alamori, ladamosi, bányabükki, pusztaszentmiklósi jószágok, valamint a központár, nyugdijpénztár, a kolozsvári, keresztúri és tordai iskolák számadásait és költségvetéseit a kiküldött bizottságok tüzetesen átvizsgálván, azokat helyeseknek találták s a bejött jelentések nyomán a kezelőknek a főtanács pontosságukért a szokott elismeréssel adózott.

A szavazatszedő bizottság szerint az új választások eredménye a következő: nyugdijbizottsági elnök lett Gyulay László, hittani intézeti dekán Boros György, közigazgatási jegyző Boros György, tanügyi jegyző Gál Kelemen dr., miután Kovács János a választást nem fogadta el. Kovácsnak hosszas szolgálatáért a főtanács elismeréssel adózott.

Tudomásul vette a főtanács az E. K. T. jelentése nyomán, hogy az állam a kolozsvári főiskola évi segélyezésére adott összeget 16 ezer frtra emelte, s hogy a tordai iskolára vonatkozólag a szerződés öt évre megujittatott. Boros György tanár korpótléka 1898. január 1-től kezdődőleg megszavaztatott, Gálfi Lőrincz r. tanár fizetése a többi r. tanárokéhoz hasonlóan 1200 frtra emeltetett. 1898. január 1-től megszavaztatott a kolozsvári főiskola mindenik rendes tanárának a megfelelő korpótlék s az E. K. T. utasittatott a tanári fizetések fokozatos rendezésére. A sz.-keresztúri gymnasium részére rendszeres államsegély kérése meghatároztatott.

Ezután következett a segélyek kiosztása. Az 5 ezer frt államsegélyből állandó segély czimen kiadatott 3606 frt 90 kr. Időszerénti segélyek czimén espereseknek és eklézsiáknak együtt 1393 forint 10 kr.

A br. Baldácsi alapból kiosztatott 3500 frt. A Dávid Ferencz emlékalapból belső embereknek adatott 647 frt 36 kr. Ez alapnak irodalmi czélra szolgáló részéből ez évben megjelent müvek jutalmazására adatott Péterfi Dénesnek 100 frt, Boros Györgynek szintén 100 frt. Péterfi Dénes ez összeget az alapnak vissza ajánlta.

A Kovács Dénes és neje Bencze Anna-alapból eklézsiák, papok és tanitók közt kiosztatott 500 frt.

A jelen évre a kormány a papi fizetések pótlására 13,500 frtot adományozván, ebből püspöki fizetés pótlására rendelt 2500 frtot, a 11 ezer frttal 97 lelkésznek lett kipótolva a fizetése 500 frtra.

A kökösi, vadadi, firtosváralyai, csegezi egyházközségek kepeügyében tett intézkedései az E. K. Tanácsnak jóváhagyattak. A Baróthon alakult leányegyházközség Felső-Rákoshoz, a havadtői Csókfalvához csatoltatott.

A belső emberek nyugdijintézetére vonatkozólag az E. K. T. utasittatott, hogy a lelkészi nyugdijszabályzatot vegye vizsgálat alá

és terjeszszen a főtanács elébe oly javaslatot, mely a lelkészi állásnak és a kor igényeinek megfelel.

A szeretet-ház állitása ügyében beadott inditványt a főtanács a szükséges anyagi erő hiánya miatt nem fogadta el.

Bedő Albert ny. államtitkár 500 frt adományát Szentábraháminak: Summa universae theologiae stb. czimü müvének leforditására a főtanács nagy köszönettel fogadta el s megbizta az E. K. Tanácsot, hogy e münek magyar forditásban való kiadásáról gondoskodjék.

Ezek után Kovács János tanügyi eléadó olvasta fel jelentését a középiskolákról és népiskolákról, melyek mind tudomásul vétettek.

Háromszékkör inditványa a zsinattartás ügyében, mely oda irányul, hogy a zsinatot rendező kör jövőben a nagy költségektől megkiméltessék, kiadatott az egyházköröknek véleményadásra.

Elnöki előterjesztésre Gálfi Kálmán keresztturköri felügyelő gondnok és Lakatos Ferencz Kolozsvár városi főszámvevő tanácsosokká választattak.

A jegyzőkönyvek és számadások felülvizsgálására kiküldött bizottságok jelentése nyomán a főtanács elismerését fejezte ki Kovács János, Mózes András és Boros György jegyzőknek, valamint Benczédi Gergely és Boros Sándor pénztárnoknak és végül Gyulay Árpád és Mózes András számvevőknek.

Ezzel a tárgysorozat kimerittetvén, elnök megköszöni az egybegyülteknek a megjelenést és a gyülést bezárja. Kelemen Albert esperes pedig Isten áldását kéri a hozott határozatokra és egész anyaszentegyházunkra, mire a főtanács az elnököket éltetve, szétoszlott.

(—N.)

Házfelavatási beszéd.[1]

„Bémenvén pedig a házba, köszöntsétek a háznak népét; és ha a ház méltó lészen, szálljon a ti békességetek ő reája". Jézus Krisztusnak tanitványaihoz intézett ez utasitása szerint köszöntlek titeket csehétfalvi unitárius atyafiak ez öröm-ünnepély alkalmával és ajkaimra véve amaz apostoli szózatot, köszöntöm e diszes hajlékot: „Békesség e háznak". Öröm-ünnepélyt emlitém és méltán, mert szemeitekből, arczotokból olvasom, az ide sereglett nagy gyülekezet nyilván hirdeti, hogy a csehétfalvi unitár. szt. ekklésiának ma öröm-ünnepe van. És erre van is okotok. Mert hiszen, a minek eszméjét már ezelőtt évtizedekkel kebletekben ápolgattátok; a minek alapját már régóta rakosgattátok, megvalósitására évek óta készülődtök; a miért vallásos keblek hő imája titkon és nyilván annyiszor emelkedett fel az Egek Urához: ime az ima meghallgatva, reményetek, vágyatok teljesülve, ez ekklézsia jó hiréhez, nemes büszkeségéhez méltóan készen áll e szerkezetében elég szilárd, külsőjére nézve diszes, imposans, benn kényelmes, lakályos papi ház; rendeltetésének átadandó lévén ez alkalommal, várja a szokásos felavatást. Ti pedig kedves afiai örömérzések között veszitek ajkaitokra szent könyvünk szavait: „Ime a régiek elmultak és mindenek megujultak". „Ma lett idvessége e háznak". Azonban nem kétlem, hogy a midőn örömmel és megelégedéssel néztek a jól végzett munkára, midőn vallásos ihletettséggel és nemes büszkeséggel tekintetek erre, a maga nemében vidékünkön párját ritkitó papi házra; nem kétlem, mondom, hogy egyuttal hálával ne emlékeznétek meg arról, a ki adta nekünk az életet, megadja a mindennapi kenyeret, gondot visel az ég madaraira s szeretettel őrködik gyermekei felett, lehetetlen, hogy hálával ne gondoljatok a mi jó és szerető édes Atyánkra, ki minket az igaz hitben nevelt, hitünket és egyházunkat annyi vész és megpróbáltatás között is megtartotta, s a ki közelebbről titeket e papi ház épitése alatt segedelmével megáldott, értésetekre adva, meggyőzve titeket a vallásos keblü király ama mondásának igaz voltáról: „hiába fáradnak az épitők, ha az Ur nem épiti a házat". Annak okáért, ha igy szóltok: „Örvendezzünk örömünkben", vegyétek ajkaitokra ez igéket is: „Jőjjetek el, menjünk az Ur elejébe

[1] Elmondatott a csehétfalvi unitar. papi ház felavatása alkalmával 1898. november 27-én.

hálaadással, énekeljünk neki dicsénekeket". Vagyis: örömérzéseitek mellett kebletekben *adjatok helyet s ápoljátok az Isten iránti hála szent érzéseit is.*

A mint tudom, hogy élő hitetek s cselekedetetekben nyilvánuló vallásosságotok látható eredménye a templom és toronynak, az iskola és tanitói laknak jól és szépen való gondozása: meg vagyok győződve arról is, hogy emlitett középületeitekkel együtt e papi ház fentartására sem hiányzik és nem fog hiányozni soha gondosságtok s áldozatkészségtek. E végett épittettétek e házat erős alapzatra, szilárd derékkal s tartósnak igérkező fedélzettel. Hiszem, hogy az esetleg mutatkozó romlásokat haladék nélkül javitni fogjátok; tüzkár ellen, a mint kell is, biztositjátok. Szóval: reménylem, hogy mindennemü középületeiteknek jövőben jókarban való tartása szent elhatározásotok. Azonban mindezen körültekintő gondoskodásaitok közepett el ne felejtkezzetek arról, ki az épitésben is láthatólag segedelmetek, oltalmatok volt, el ne felejtkezzetek a jó Istenről, mert legyetek meggyőződve: „Hiába vigyáznak a vigyázók, ha az Ur nem őrzi a várost", vagyis: mint eddig, ugy ezután is *az Ur legyen bizatmatoknak erős kősziklája.*

Mostani összegyülésünknek is tulajdonképpeni czélja az, hogy az Ur oltalmát kérve, adjuk át e házat rendeltetésének, avassuk fel.

Korunkban az ilynemü összejövetek gyakoriak, majdnem mindennapiak. Századvégünk villámsebességgel alkot, épit, hogy a beköszöntő uj század reggele fényesebbnél fényesebb hajlékokban találja ugy a haza törvényhozó testületét, mint az itt alkotott törvények alapján az igazságot bekötött szemekkel egyformán osztó istenaszszonyt. A közgazdaság, ipar és kereskedelem részére csarnokok emelkedtek; a tudomány ma nem szorul sötét zugakba, hanem ékes palotákból hinti világitó fényét; a muzsák befogadására ma, jobbára még faluhelyeken is, diszes épületek állanak; Isten tiszteletére az épitő müvészet remekeket alkot; és . . . és . . . hála a kornak! amaz egyszerü, halászokból és vámszedőkből elhivott tizenkét apostol utódainak a haza és társadalom, a müveltség és vallásosság, a törvény és erkölcs minden időkben, de nem minden idők által méltányolt őrállóinak, a lelkészeknek is, ottan-ottan megfelelő lakok épittetnek. E czélra épittetett e hajlék is, melyet most felavatunk.

Cschétfalvi unitárius Atyafiak! nem az a szegény szomszéd hitközség igénytelen papja, hanem a vallásosságnak és közerkölcsösségnek egyik őrállója, hogy ne mondjam küldöttje köszöni meg szerény szavaim által nemes tetteteket. Szép, Isten előtt kedves dolgot cselekedtetek s még magasztosabbá teszi az, hogy minden külsegély nélkül, önerőtökön végeztétek. Legyen kedves az Ur előtt áldozatotok. Jutalma, a jól és hiven végzett munkának szokott jutalma, már is meg van kebletekben. Péter apostollal kérlek: *„Ti is, mint élő kövek épittessetek fel, hogy legyetek lelki ház a lelki áldozatoknak áldoztatásokra, melyek Istennek kedvesek a Jézus Krisztus által*" s kérem az Atyát, hogy *„szenteljen meg titeket mindenestől fogva*". És most áldásra nyitom meg ajkaimat s nyujtom fel kezeimet.

Legyen ez a ház valóban papi ház, békességnek hajléka, hol az Ur szolgájának legyen minden időben bátorságos, békés lakozása, a mi édessé fogja tenni a száraz kenyérnek egyetlen falatját is.

Legyen ez a ház a felebaráti szeretetnek, a könyörületnek hajléka „megtapodván annak küszöbét ez a láb, a szegénynek lábai, a szükölködőknek talpain", találjon pártfogást itt az ártatlanul üldözött; hajlékot a bujdosó, az árva gyámolitót és kenyeret az éhező.

Legyen ez a ház a hitnek, a vallásosságnak hajléka, hogy látván mások is, hitre és vallásosságra buzduljanak.

Atyánk! szenteld meg te is e házat. Őrködő angyalaid vigyázzanak rá; oltalmazd vésztől, csapástól, hogy hosszu időn át legyen hirdetője e nép buzgóságának. „*A te jóakaratodnak áldása legyen a te szolgádnak házán, hogy legyen előtted mindörökké; mert te szólottál uram, Istenem, és a te áldásoddal áldassék meg a te szolgádnak háza mindörökké*". Ámen.

Ürmösi Sándor,
tarcsafalvi lelkész.

GYÖNGYMONDATOK.

(Újkori iróktól.)

Fejedelem.

A legnagyobb fejedelmek története gyakran az emberi hibák lesorolása. *Voltaire.*

A vallásszerető, istenfélő fejedelem oly oroszlán, melyet lehet simogatni és engesztelni; az istenfélő és vallásgyűlölő oly vadállat, mely a járókra nem ugorhatni őt tartóztató lánczot harapja; a vallástalan pedig oly fenevad, mely akkor érzi a szabadságot, ha ölhet, marczangolhat. *Montesquieu.*

Fejedelmek között a barátság néha vétek. Minden uralkodónak legelőbb saját népe boldogságát kell szivén viselnie — még ha szomszédainak kárára volna is. Egy királynak nem szabad cosmopolitának lenni. *Gr. Széchenyi István.*

A fejedelem joga a honpolgárok irányában az, ami az atyai jog a fiak felett. Az igazságos fejedelem a hon atyja — minél szebb nevezet nem lehet. *Petrárka.*

Egy fejedelem sem bir akkora önkényi hatalommal, mint a kit a nép szeret; az a maga helyzetében mindenhatóságra számithat. *Marmontel.*

Az erős, emberséges és bölcs fejedelem vallja bé, hogy e három főtulajdonának összlete többet ér három fejedelemségnél. *Lafontaine.*

A mint a fejedelem értelmez, úgy értelmezni, a mint érez, úgy érezni — rendszerint divat: gyönyöreit, szenvedélyeit, szemeit, beszédét, öltönyét, minden eljárását utánozni divat; s mindezt kedvességnek szokás tartani. *Malebranche.*

A fejedelem a vétket erénynyé, s az erényt vétekké változtathatja, egy szavával minden eszmét elferdithet. Egy szava, egy intése, egy ajk vagy szemmozdulata: a tudományt, tudományosságot tudákossággá, — a makacsságot, gorombaságot, kegyetlenséget bátorsági nagysággá, — az istentelenséget, kicsapongást erélylyé, szellem szabadsággá teszi. *Malebranche.*

Figyelem.

Sokszor rosszul érti az ember azt, amit jól érteni hiszen. *Moliére.*

Bámulatos, mennyi oly dolog van szemünk előtt, amit nem látunk. *Fontenelle.*

Fiu.

Kicsoda a fia az apjának? senki sem tudja. Erről a törvényhozás határoz. *I. Napoleon.*

Ha már fiad van, akkor értsd meg, mik voltak kötelességeid szülőid irányában. Oly élőfát ültettél, melyet kimerithetlen szorgalommal kell ápolnod életeden át, de a melynek gyümölesét vagy későre kóstolhatod, vagy soha. Fiaid ha jók, féltened kell; ha rosszak, örökösön fájlalnod, kétséges lévén azonban vigasztalódhatásod. *Petrárka.*

Apádat birálni bizd másra; ha dicséretet nem érdemel, legalább illemes hallgatással tiszteld. *Petrárka.*

Az elvetemült fiu szerencsétlen teher, és annál nehezebb, hogy mikor nem jobbitható, el sem vethető. *Petrárka.*

Fogság.

Nagy müvész a fogság szenvedése,
Minden órát századokra nyujt. *Petőfi.*

Rab vagyok! bármennyi méz legyen a kalitkámba téve, hiányzik egy: a szabadság. *P Szathmári K.*

Azt mondják, az ember gyülöli a lánczot. Nekem ugy tetszik aranylánczczal úgy meg lehet kötni, ahogy akarják. *Saphir.*

Az őr, ki űz szigort a börtönön — már este van — zárt nyit a bilincsemen, a fölmezet le hagyja öltenem s megint rám csukja a békói zárt, s fagyos mosolylyal mond jó éjszakát. „Jó éjszakát!" keserves gunyszavak, melyek szivet kettéhasitanak; csak isten tudja és a rab maga, mily tőrdöfés az ily jó éjszaka! *Czuczor.*

Gyüjtötte: KISS MIHÁLY.

IRODALMI ÉRTESITŐ.

Szent Biblia. Ó-szövetség. Magyar nyelvre forditotta Károli Gáspár. Az eredeti szöveggel egybevetett és átdolgozott kiadás. Budapest. 1898. Kiadja a Brit és Külföldi Biblia-Társulat. Ára 1 frt 20 kr. A mit néhai jó Ballagi Mór és Kovács Albert megkezdtek volt, de a szabadelvüségükkel szemben mutatkozott féltékenység miatt abban hagytak, a biblia revisioja az ó-szövetségi részben végrehajtva. Ezt az illető bibliatudósok mellett Dr. Duka Tivadar, Londonban élő hazánkfiának s a Brit és Külföldi Biblia-Társulatnak köszönhetni. Dr. Duka Tivadar megnyerte a Brit és Külföldi Társulatot a kiadásra és felhivására Szász Károly 1886-ban a ref. és lutheranus egyházból meghivott bibliatudósokból megalakitotta a revidealó bizottságot. A bizottság az egyes könyveket kiosztva, hozzálátott a nehéz és fáradságos munkához. És e munkának eredménye a most megjelent átdolgozott Ó-szövetség. A bizottság Szász Károly püspök mellett a következőkből állott: Szilády Áron halasi lelkész, Petri Elek, dr. Szabó Aladár és Hamar István budapesti theol. tanárok; Radácsi György sárospataki, Poszvék Sándor soproni, dr. Erdős József debreczeni, Kenessey Béla és dr. Kecskeméthy István kolozsvári, Németh István pápai, Csengey Gusztáv eperjesi, Pukánszky Béla pozsonyi theol. tanárok; Diesőfy József debreczeni, Balthazár Antal jolsvai lelkészek. Az átdolgozás, tartózkodás nélkül ki lehet mondani, az ujabb

időben eszközölt minden átdolgozásnak hasonlithatatlanul felette áll. Meg van benne őrizve a Károli-forditásnak ó-zamata, de a forma szabályosabb és a stylus sajátossága az eredetiével egyezőbb. Az ó-szövetség ugy olvasódik most, mint csaknem egy uj munka. Réginek a régi, de izlésünkhez közelebb hozatott s ezért uj és jobban olvasódik. És ez átdolgozást látva, csakis kivánni lehet, hogy az ujszövettség is, melynek Károli-forditását egy ujabb kijavitás nem hogy javitotta volna, hanem összetörte, minél hamarább hasonló módon dolgoztassék át.

The Education of the Religious Imagination. An address delivered in Manchester College, Oxford, on October 18-th, 1898, by J. Estlin Carpenter, M. A. 1—46 l. E czimen jelent meg az a értekezés, melylyel Dr. Carpenter Estlin József tanár az angol unitáriusok theologiai akadémiáján az iskolai évet megnyitotta. Az értekezés a vallási képzelem neveléséről szól. A hivő értelmi igazolását keresi a vallásnak. A vallástudomány tanitójának feladata, hogy ebben elősegitse. A mig az a felfogás uralkodott, hogy a vallásokat két osztályba lehet osztani, az igaz vallásra és a hamis vallásokra, a theol. tanitónak csak rá kellett mutatni az igaz vallásra és annak dogmáit előadni. De a feladat első sorban nem ez, hanem az, hogy a theol. tanulónak szellemi látását, nevelését és világositását munkálják, hogy maga tudja a vallásnak, a hitnézeteknek az igazolását végrehajtani. A benső látásra minden ismeretnél szükség van. Azt a külső világról való ismeret éppen ugy nem nélkülözheti, mint a theol. ismeret. Az értekezés aztán áttér a nagy vallásrendszerek különböző istenfogalmaira, mivel eléadandó tárgyának főbb pontjait jelölte meg. Valódi tudós munka.

Női imakönyv. Szivemet hozzád emelem. Elmélkedések és imádságok nők számára. Irta Boros György. Egy nagy hiányt akar ez imakönyv pótolni, melyet már régóta éreztünk mindnyájan, a mennyiben a jelenkor női kedélyének megfelelő imakönyvünk nem volt. Szerző és az ő czélja sokkal közelebb állanak hozzánk, hogy sem reájuk akár dicsérő, akár biráló észrevételeket tehetnénk s maga az imádkozás és vallásos elmélkedés is oly egyéni dolog, hogy módjának megitélésénél csakis az egyéni izlés mondhat véleményt. Hiszszük, hogy sokan vannak, kiknek lelki szükségeivel ez imák és elmélkedések megegyeznek. Örömmel látjuk, hogy a sajtó is elismeréssel fogadta a csinos kiállitású könyvecskét. Karácsonyi ajándéknak is igen alkalmas. Kapható szerzőnél Kolozsvártt 1 frt 20 kros, 3, 5 és 7 frtos kiadásokban. *(g.)*

Az ó-zsidó bűvészet. Irta Dr. Blau Lajos tanár. Budapest. I—VII. s 1—148 l. Az utóbbi években sok bűvészpapyrus került napfényre, melyekről egész könyveket irtak. Az ó-zsidó bűvészetet az illető tudósok, mint az emberi gondolkodás és hit egyik érdekes fejezetét tekintik. Szerző eredeti forrásokból meritve ismerteti a régi zsidó bűvészetet. Munkájának tartalma: I. Babona, varázslás és a szellemekben való hit. II. A varázslás elterjedtsége a zsidók körében. III. A varázslás czéljai és hatásai. IV. Varázseszközök. A varázslás lényege az az „állitólagos müvészet, melynek segitségével érzéki eszközökkel érzékfeletti hatásokat lehet elérni". És ez a zsidóknál nagyon el volt terjedve, a minthogy ma is számtalan „csodarabbik" találtatnak. A zsidó Egy Isten-hitnek babona, varázslás, bűvészet a kisérői. Dr. Blau ezt főleg khald-babyloniai és egyptomi befolyásokra vezeti vissza. Az ó-zsidó bűvészet ideje körülbelől a keresztény időszámitás első félezer éve. De a középkori zsidó varázslat megértéséhez is kulcsot szolgáltat. Nagy gonddal van a munkában összegyüjtve mindaz, a mi tárgyához tartozik. Sok helyt idegenszerüen ir, de a rendszeres előadás kiváló érdeme.

KÜLÖNFÉLÉK.

Bedő Albert adománya. Főt. Ferencz József püspök úr a főtanácson szép adományt jelentett bé, melyet itt külön is felemlitünk. Bedő Albert nyugalmazott országos főerdőmester és országgyülési képviselő 500 frtot ajándékozott Szent-Ábrahámi Mihály mult százbeli

püspök „Summa universae theologiae christianae secundum unitarios“ czimü munkájának magyar nyelven való kiadására. A forditást Albert János nyugalm. tordai lelkész és Derzsi Károly tanár fogják végezni. A Szentábrahámi munkája, mely latin nyelven iratott, eddig sokak előtt elrejtett volt. Most ez a nagylelkü adomány nyilvánosságra hozza az unitárius egyház egyik legtudósabb férfiának hittani müvét. Az adományról és czéljáról a legnagyobb elismeréssel szólhatunk.

Kovács József adománya. Kovács József hódmezővásárhelyi birtokos, atia és neje 500 frtot adtak hódmezővásárhelyi egyházközségünknek. Eddig is több alkalommal kimutatták jóindulatukat, áldozatkészségüket. Most e nagyobb összeggel kivánták az eklézsia vagyonát gyarapitani. Az egyház hálás köszönettel fogadta a nemesszivü hitrokonok vallásos buzgóságának ez ujabb bizonyitékát.

Magyari Mihály, egyh. tanácsos, szerkesztő, 50 frt alapitványt tett, kolozsvári főiskolánk ifjusága számára, hazafias szónoki beszédek jutalmazására. Ez alapitvány is a jelenévi főtanácson jelentetett bé.

Dr. Martineau szobra. Az angol unitáriusok oct. 18-án leplezték le oxfordi theol. akademiájukon Dr. Martineau szobrát. Dr. Drummond az akademia igazgatója elismeréssel adózott a mű készitőjének, Pinkernek, hogy müvészete csaknem a megszólalásig hiven állitotta elé a kiváló bölcsész, pap és tudós alakját. Azután hosszabb beszédben méltatta azt a munkásságot és befolyást, melylyel dr. Martineau egy nonconformista, nem anglikán intézetből a nemzeti életet megtermékenyitette. A kik egykor nem adtak helyet a londoni tudomány-egyetem collegiumában a jeles bölcselőnek, ma azok is ünneplik, s annál inkább azok, a kik akkor is szerettek volna helyet adni. Tényleg az ünnepélyen az oxfordi egyetemnek több képviselője vett részt, s közülök dr. Caird beszédet is tartott. „Dr. Martineau, mondotta, egyike azoknak, kiknek befolyása ez ország erkölcsi és vallási gondolkozására oly nagy, oly széleskörü és mély volt, hogy nemcsak barátai, vagy hitrokonai mondhatják őt magukénak, hanem az egész nemzet. Ő mindig az igazságot kereste, dogmatikai fentartás és félelem nélkül. Gondolata mindig az egyetemest kereste, ugy hogy munkáinak főczélja az volt, hogy oly nézletpontot találjon, melyből a kereszténység különböző, egymással ellentétes formái alatt lehessen látni az egységet. Ezen a módon növelte a rokonszenvet a különböző egyházak közt, megvilágitva az igazságnak ama közös alapját, mely a különbségek alatt rejlik. Nemes volt tanitása erkölcsi czéljaiban; átfogó, rokonszeves, szeretetteljes, vallásos szellemében. Munkáival nagy hasznára volt a vallásos életnek és eszméi, melyeket közölt, termékenyitőleg hatottak a nemzet vallásos gondolkozására“. Cheyne kanonok levelében Martineaut „a vallás és tudomány nagy jóltevőjének“ mondotta. Ezen kivül még többen fejezték ki levélben rokonszenvüket, köztük a nagyhirű tudós, dr. Müller Miksa.

A német császár uj udvari papja. Vilmos, a németek császára udvari főpapnak dr. Dryander berlini lelkészt, a jeles szónokot

nevezte ki. Dr. Dryander részt vett a császár palaestinai útjában s ő avatta fel a jeruzsalemi új protestans templomot. Kinevezését minden oldalról rokonszenvvel fogadták.

Az angol püspöki egyház a hitnézeteknek a legkülönösebb változatait mutatja. Nem lehet csodálni, ha a pápa mindegyre kisérletet tesz az anglikán egyház romanizálására, mert némely püspök nyilatkozatai elég alkalmasok arra, hogy az ily törekvést bátoritsák. A canterbury-i érsek közelebbről az urvacsoráról úgy nyilatkozott, hogy az nem csupán emlékezési tény, hanem olyan, mely az azzal élőt titokzatos módon egyesiti a Krisztussal, megtisztulást, uj erőt, uj életet adva, sőt a szellemi dolgokba uj belátást". Hogy történik, meghatározni nem lehet; a kenyér és bor, kétségtelen, csak jelképek, de olyan jelképek, melyek szellemi dolgokat foglalnak magukban. A mit a hivő magához vesz, szellemi értelemben tényleg a Krisztus teste és vére. Hooker érsek nézete az volt, hogy a Krisztus jelenléte nem az urvacsorai kenyérben és borban, hanem az azokkal élőben van. Ezelőtt ötven évvel a legtöbb anglikán pap ezt a nézetet vallotta. De most sokan azt tartják, hogy a jelenlét az urvacsora megszentelt elemeiben van és ezt meg lehet engedni. A canterbury-i érsek ugyan tiltakozik a róm. kath egyház transubstantiatio tana ellen, de az urvacsora elemeinek a papi ima által való megszentelését szükségesnek tartja. És ugyanaz az érsek, a ki az urvacsorával való tényleges élésről igy nyilatkozik, megengedi azt is, hogy a hol a hivőnek nincs alkalma arra, hogy az urvacsorában ténylegesen részt vegyen, annak jótéteménye számára biztositva van, ha szivében vágyódik a Krisztussal való ily közösségre. Nem valószinü, hogy az érsek nézetét az egész anglikán papság elfogadja.

A datki egyházközségbe Kelemen György végzett papnövendék, ki az egyházi zenében is szép készültséget szerzett, neveztetett ki rendes lelkésznek.

A jesuiták. Spanyolország most játszodta le azt a szomorú szerepet, melyet főként a jesuita befolyásnak köszönhet. Elvesztette leggazdagabb gyarmatait: Cubát és Maníllát. A mi Francziaországot már több idő óta izgatottságban tartja, az utóbbi hetek eseményei teljesen világossá tették, hogy itt is a jesuiták keze működik. A hol az államokban zavar és rendetlenség van, mindenütt ott található e kéz. Párisi levelezőnk a Dreyfus ügyről nekünk ezt irja: „Mily rettenetes ez a Dreyfus-ügy! Egyik gyalázatosság és hazugság a másik után. Napfényre jőnek-e valaha amaz iszonyú dolgok, melyeket elkövettek. Fog-e a per revisioja világosságot deríteni és megnyugvást hozni? kétlem. Egy tábornok, ki nyílt és egyenes jellemű ember, nekem úgy nyilatkozott, hogy a mit ez ügy takar, az borzasztó romlása az erkölcsnek. Minden lépten a jesuiták működését lehet fölismerni. A jesuita szellem szítja a tüzet. Francziaország bizonyára helyre fogja ütni a hibát és nem sülyed le Spanyolország színvonalára, de e közben mennyi romlás történik. Szívem vérzik e dolgokat látva. Adjon Isten nekünk erőt, hogy kiépűlhessük a bajt és újra fölemelkedhessünk!“

Japán. Csodás egy ország és nép. Nem is oly régen, még csak ázsiai, elmaradott, mint akár a khinai. Aztán egyszerre, csaknem egy ugrással, a haladó nemzetek sorába lép. A dictaturából az alkotmányos monarchiára megy át, a császárnak, mint isteni lénynek imádásából a vallási szabadságra. Értelmes fiait Nyugatra küldi, hogy tanuljanak. A londoni, berlini és párisi egyetemeket egész raja lepi el a japáni ifjaknak. És ezek a fiatal emberek, kik ázsiai kontytyal, befont, hosszu hajjal jelennek meg, csakhamar átalakulnak, az európai szokásokat elsajátitják modorban és viseletben. És a nyugati miveltségnek nem a mázát viszik magukkal, hanem jóérzékük éppen a legjavát tudja kiválasztani, kormányzatból, hadászatból, tudományból, vallásból, mindenből a legjavát. A mint a vallásszabadság törvénye kimondatott, különböző keresztény hittéritők tettek és tesznek kisérletet, de tényleg csakis a protestans vallások iránt mutatnak rokonszenvet. Az amerikai unitáriusok által fentartott collegium és missio s a német szabadelvű protestansok missioja néhány év alatt szép eredményt ért el s kilátásaik mind kedvezőbbek lesznek. Sikerül-e Japán keresztényitése? — az a jövő titka. Annyi csaknem bizonyosnak látszik, hogy e kereszténység nem a róm. katholicismus lesz. Ettől az értelmi látás mellet óvni fogja a gyakorlati élet példája, a tisztán róm. katholikus nemzetek hanyatlása. Ito marquis, ki a khinai háboru alatt volt ministerelnöke Japánnak, gróf Okuma, a jelenlegi ministerelnök, gróf Itagaki belügyminister és más jeles államférfiak, bár a vallásszabadságnak hivei, nem szivesen látnák Japán keresztényitését. Ez szerintünk annyit jelent, hogy a kereszténység és a buddhismus nagy mérközésének Japán lesz az első szintere. És a mérközés eredménye, lehet hogy nem a keresztény egyház Japánban, hanem a régi vallás reformatiója a kereszténység által. A mit eddig Japán mivelt, ezzel már tul van azon, hogy a budhismust fentarthassa. Egyetemei, iskolái más irányban hatnak. A lelkek reformatioja kétségtelenül nem fog oly hamar történni, mint a hadsereg gyors átalakitása. De már folyamatban van s a keresztény szellem át fogja alakitani Japán vallásos gondolkozását s létrejön egy uj vallás egy más néven, a japáni nemzeti érzésnek megfelelőbb néven. Talán éppen ez az, mire amaz államférfiak gondolnak, miben a vallásra nézve a legjobbat szemlélik, kik az uj Japánt megalapitották.

A polgáriskola reform-kérdése. Mióta az országos közoktatási tanács a középiskolák tantervének revisiojával elkészült s ezt nyilvánosságra hozta, nincs kérdés, mely a tanügyi közvélemény érdeklődését általánosabban foglalná el, mint a polgáriskola kérdése. Az 1868. évi népiskolai törvény alkotta meg ezt az iskolát; egészében átvette idegen talajából s azóta alkotói is meggyőződhettek, hogy az életrevalóságáról táplált reményeknek nem felel meg. A polgáriskolák két felső osztálya vagy egészen hiányzik a néptelenség miatt, vagy ha megvan mind a hat osztály, a két felső néptelen. E tapasztalatokon indulva, a polgáriskolai tanári egyesület a polgáriskola önállóvá s életképessé tétele czéljából felirt az országos közoktatási tanácshoz. A polgáriskola mellett buzgólkodó törekvések ez iránya egy új középiskolát

akar hét évvel, mely növendékeit a középiskolai érettségi szinvonaláig emelné. De ellenkező nézetek is hallhatók. E tapasztalatok hozák felszínre a polgáriskola kérdését, a mely elég érthetetlenül sokak érzékenységét érinti. Legujabban a középiskolai tanár-egyesület budapesti köre foglalt élesen körülvonalozott álláspontot e kérdésben. Érdekes szóharczoknak nézünk elébe, mig a kérdés megoldódik. A budapesti kör álláspontja a következő: A ma létező középiskolák mellett növendékeit az érettségi szinvonala tájáig emelő, új középiskolára nincs szükség. De szükséges oly iskola, mely a 14—15 éves korig elvégezhető és gyakorlati, kisebb közigazgatási s hasonló fokú alkalmazásokra minősit. E czélnak megfelelne a mai polgári iskola alsó négy osztálya, megfelelő tantervi módositásokkal. Ez iskola egyenlően jogosít a középiskola 4. osztályával. A kölcsönös átlépés a két iskola között megkönnyitendő. A budapesti kör felszólitja a társköröket e javaslatai tárgyalására. Mindenesetre érdekes hullámzása a nézeteknek, hogy ma az egységes középiskola általánossá váló jelszava korszakában tapasztalunk más és ellenkező irányu törekvéseket is. Annyi valószinünek látszik, hogy a kérdéshez első sorban a polgári iskolai tanári körök vannak hivatva hozzászólani, de természetesen az oktatásügy nagy nemzeti fontosságának szem előtt tartásával általános elvi szempontok magaslatáról. (G. K.)

Gyászhir. *Kökösi Serester Sándor,* nyugalm. unitar. lelkész, Háromszékvármegye törvényhatósági bizottsági tagja élete 62-ik évében dec. 11-én elhunyt. Szülőföldjén, Kökösben paposkodott 31 évig s nyugalomba vonulva gazdaságát gyarapitotta. A munkás férfiu halálát neje Jakolcs Anna, fia Serester Árpád, testvére Serester Anna, Tóth Józsefné s több rokon fájlalják a legérzékenyebben. Tetemei Kökösben a családi sirboltba helyeztettek nyugalomra.

Olvasóinknak boldog uj évet kivánunk s szives és fokozott pártolásukat kérjük.

ARANYKÖNYV.

Az »Ezredéves Emlékalap«-ra tett kegyes adományok.

(Tizennegyedik közlemény.)

203.	József Lajos lelkész gyüjtő ivén: József Lajos 1 frt. Páll Sándor 50 kr. Ütő András 1 frt. Tana Sámuel 1 frt. Kovács Albert 50 kr. Pálfy Miklós 50 kr. Nagy Dénes 1 frt. Szentiványi Zsigmond 1 frt. Özv. Ütő Benjaminné 50 kr. Együtt	7 frt — kr.
204.	Dr. Hankó Domokos kir. közjegyző h., Szt.-Gothárd	5 » — »
205.	Kelemen Árpád lelkész, Kaalból	2 » — »
	Összesen	14 frt — kr.
	Az előbbi 13 közl. összege	1987 frt 90 kr.
	Együtt	2001 frt 90 kr.

Annyira tehát mégis eljutottunk, hogy van kétezer frtot tevő ezredéves alapitványunk is. És ez vallásközönségünk alig 2—300 tagjának kegyes adománya, a kiknek nem mulaszthatom el ismételten köszönetemet nyilvánitani, hogy felhivásomat figyelmökre méltatták s ennyiben legalább megvalósitani segitettek azt a czélt, mely ez alapitvány megteremtésével lelkem előtt lebegett; t. i. hogy nemzeti életünknek ezredéves évfordulója ne maradjon jeltelen egyházunkban se. Mi lenne az eredmény, ha vallásközönségünk tagjai közül nemcsak 2—3 százat, hanem legalább 2—3 ezeret megnyerhettem volna az ügynek?! De talán még nincs okom erről is lemondani. Ezért jó reménynyel várom és kérem a további adományokat. Vajha vallásközönségünk minden tagjának a nevét beirhatnám ez „Aranykönyv"-be.

Kolozsvárt, 1898. decz. 14. FERENCZ JÓZSEF, unitar. püspök.

— —

Adakozások a Sepsi-Szent-Györgyön épitendő unitárius templomalapra Barabás Elek hitrokonunk gyüjtőkönyvén.

(Hatodik közlemény.)

Nagy-Enyed: Máthé István, Albert Iván, Orbán Venczel, Ürmösy Gyula, Bisztritsány Lajos 1—1 frt. Kiss Lajos, Kun Józsefné, Székelyhidy Viktor, özv. Sándor Istvánné, Bauer Antalné, Czirner József, Király Ferencz, Nagy István, Bálint János, Kovács Gyula. 50—50 kr. Váró Gergely, Szathmári Mózes, Nagy József, özv. Füzi Dénesné, Füzi Katinka, Papp János, Reich Mihályné, Sándor Miklós, Telegdy Árpádné, Harmath Miklós. N. J., V C., Szőts Mihály. Szigethi örsvezető, Incze István 20—20 kr. Kovács Ferencz, Neuman Géza 15—15 kr. Szász Farkas, Pálfi Elek, Végh József, Liptay István, N. N., N. N., Vásárhelyi Károly, N. N., Olvashatatlan, Balázs Lajos, Deuts Gábor, Böjthe Zsigmondné 10—10 kr. Hopp Jakab 5 kr. Özv. Wagner Józsefné: 30 kr. Pataky Imre 40 kr. Összesen 15 frt 50 kr. — Verespatak: Gruber József, Szánthó Györgyné, Moldován Lajos, Raffaj Zsigmond 1—1 frt. Székely Teréz, Sz. János, Székely Borbára. Gálfi Sándor, Ebergényi Ferencz, Ravi Juli, Barabás Sándor, Rider Anna 50—50 kr. Székely Ferencz, Kovács József 30—30 kr. Bartha József, Gagyi János, Székely Anna, Olvashatatlan, Bitai Péter 20—20 kr. Gál Ferencz 15 kr. Székely Julcsa, Székely Andrásné, Bartha Albertné, Székely József, Bartha Ferencz. Székely Jula 10—10 kr Összesen 10 frt 35 kr. — Abrudbánya: özv. Rákosi Józsefné, Mikó Dezső, özv. Mikó Samuné, Gyöngyösi Lajos, Gelei Kálmán, Weress Ferencz, Vári Gáborné, Heller József, Zimmermann R., Basida László, özv. Jancsó Mártonné, dr. Nagy Károly 1—1 frt. Miski Jánosné, Kimila Ignáczné, Böckel Camil, Kővári József, Ürmösy Sándor, Gálfi István, ifj. Olajos József, Derzsi József, Derzsi Zsigmond, Képes Ida, Mózes Mihály 50—50 kr. Ifj. Derzsi Zsigmond 40 kr. Ifj. Göndöl József, Dombi József, Vásárhelyi Margit 30—30 kr. Siró Sámuel, Molnár Árpád 25—25 kr. Ilyés Istvánné, Göndöl József, Simó Albert, N. N., Szlavik Ferenczné, N. N. 20—20 kr. Összesen 20 frt 50 kr.

E közlemény összege	46 frt 35 kr.
Az 1—5 közlemény összege	507 frt 04 kr.
Együtt. . .	553 frt 39 kr.

Sepsi-Szent-György, 1898. decz. 9.

PÁLL SÁNDOR, egyh. gondnok, JÓZSEF LAJOS, unitar. lelkész.